

K Ä S I R A A M A T

PÄRIMUSKULTUURI KASUTAMISEST TURISMIETTEVÕTTES

Koostaja: Ene Lukka-Jegikjan

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

CENTRAL BALTIC
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007–2013

Tallinn 2014

Väljaandja: Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda
Konsultandid: Mall Hiiemäe, Piret Õunapuu, Kati Taal
Kujundus: Heigo Kütt

☞ *Käsiraamat väljendab autorite vaateid ja Kesk-Läänemere INTERREG IV A Programmi 2007-2013 korraldusasutus ei vastuta projektipartnerite poolt koostatud sisu eest.*

Käsiraamat koostati Kesk-Läänemere INTERREG IVA Programmist 2007-2013 rahastatud projekti "Heritage Tourism" raames.

SISUKORD

1. Sissejuhatuseks ehk miks on turismiettevõtte hea koht pärimuskultuuri kasutamiseks?	5
1.1 Mida me mõistame pärimuskultuuri all?	6
1.2 Pärimuskultuuri kasutamise põhimõtted	8
2. Kuidas kombineerida pärimuskultuuri ja kaasaja vajadusi turismis?	10
2.1 Looduskeskkond	13
2.2 Looduslikud pühapaigad	14
2.3 Turismiettevõtte kui vaatamisväärsus	15
2.4 Traditsioonilised talutööd	17
2.5 Rahvustoit	19
2.6 Rahvuslik käsitöö	20
3. Pärimuslikud tähtpäevad	23
4. Pärimuslikud pulmad	31
Kokkuvõte	38
Käsiraamatus nimetatud turismiettevõtted	39
Allikad	40
Lisa 1: Kihelkondade loetelu	41
Lisa 2: Valik rahvajutte ja muistendeid	42

1. Sissejuhatuseks ehk miks on turismiettevõtte hea koht pärimuskultuuri kasutamiseks?

Kuidas mõtestada oma päritud kultuuri tänapäeval ning kasutada seda turisminduses tänapäeval – on tõsine küsimus. Kuidas siis, kui pärimuskultuur on ühelt poolt meie loomulik elukeskkond ja teiselt poolt liiga paljus jäänud elukaueks? Siia raamatusse on koondatud paljude inimeste mõtted, otsingud, leidmised ja senised kogemused. Appi palusin rahvausundi ja rahvakalendri uurija Mall Hiemäe ja etnoloogi Piret Öunapuu, kellele suur tänu kaasa mõtlemise eest! Häid näpunäiteid jagas ka Põlvamaa folkloorikuraator Kati Taal.

Vanasõna ütleb, et mis teadmata, see nägemata. Pärimuskultuuri teadlikkus on taasiseseisvunud Eestis tõusnud. Kas aga piisavalt ja sellel tasemel, et oleme teadlikud kultuurikandjad, suudame uhkust tunda oma pärimuse üle ning oleme valmis oma teadmist jagama ka külalistele? Selles käsiraamatus vaatleme lähemalt erinevaid pärimuskultuuri kasutamise võimalusi turismiettevõttes:

- ☺ kuidas põimida oma päritud kultuuri ümbritseva looduskeskkonna tutvustamiseks;
- ☺ kuidas tutvustada läheduses olevaid looduslikke pühapaiku;
- ☺ mis võimalusi pakub pärimuslike tähtpäevade ja pulmade pidamine;
- ☺ kuidas rakendada traditsioonilist talupidamist kõige sellega seonduvaga (meeste ja naiste talutööd, taluloomad jms);
- ☺ mida pidada silmas arendades pärimuslikku käsitööd või valmistades rahvustoite jms.

Folklorist Madis Arukask arvab: *Pärimusliku ja tänapäevase suhet praegu elavas eesti kultuuris võiks kõige paremini tähele panna ehk kõrvaltvaataja – võõras, külaline. Tal oleks, millega võrrelda ja nii võiks eesti kultuur näida talle kas moodsam või vananenum talle koduselt tuttavast.*
<http://maatundmine.estinst.ee/kohad/annemagi/oma-ja-vooras/>

☺ Munadepüha Avinurme Puiduaidas, autor Katre Mölder

Turismiettevõtte, sh turismitalu on suurepärane võimalus pärimuskultuurilise tegevuse järjepidevaks kasutamiseks ja arendamiseks. Eelkõige seetõttu, et Eestis on tegemist maarahvakultuuriga. Maarahvas, kes arendas välja oma iseloomulikud kultuurijooned lähtuvalt elatusvaldkonnast – põlluharimisest ja karjakasvatusest, aga ka kalastamisest. Eriti veel siis, kui turismitalu on traditsiooniline selle kandi elamukompleks ning seega juba ise ainelise kultuuripärandi osa. Eestimaa kultuuripiirkonnad – kihelkonnad annavad selliseks eripära esile toomiseks suurepärase võimaluse. Igal kihelkonnal on oma ainulaadne ja rikkalik kultuuripärand. Turismitalus kohtuvad loodus- ja kultuurikeskkond, mis on läbi aegade mõjutanud üksteist aktiivselt. Talukompleks on igati soodne keskkond oma kultuuri viljelemiseks ja kasutamiseks tänapäeval.

Kohalikele eripäradele rajatud turismi teemat käsitletakse ka elamusmajanduses: *Eripäradele rajatud turism tugineb looduspärandi, kultuuripärandi, põllumajanduse ja kogukondade iseloomulike joonte väljatoomisel ja ühendamisel terviklikuks teenuseks. Eripärad võivad hõlmata:*

- ☞ asukohta või piirkonda;
- ☞ ainulaadset looduskeskkonda;
- ☞ kohalikku kultuuri ja kogukondi;
- ☞ maaharimist, karjakasvatust ja põllumajanduslikku tootmist.

Eripäradele rajatud turismi iseloomulikuks jooneks on koostoime mitme erineva toote ja teenuse vahel, näiteks ekskursiooni(de), toitlustamise, majutuse, transpordi, mäluasutuste külastamise, töötubade läbiviimise jm vahel. Taoline koostoime tagab toodete ja teenuste parema nähtavuse ja suurema atraktiivsuse klientide jaoks. (Elamusmajanduse mõiste ja arenguvõimalused Eestis. 2013)

Pärimuskultuuri rakendamine elamusmajanduses on alles *lapsekingades*. Pärimuskultuuri mõistetki ei leidu turismitalusid puudutavas teabes. Seega on taluturismiettevõtted senini oma käepärast kultuuririkust kasutanud siiski vaid vähesel määral. See on seni väheavastatud võimalus, mis ei pea nii jääma. Seda näitavad pärimuskultuurilised algatused mitmetes turismiettevõtetes.

1.1 Mida me mõistame pärimuskultuuri all?

Pärimuskultuuri mõtestatakse lahti mitmel moel. Folklorist ja uurija Ingrid Rüütel võtab selle kokku nii: *Pärimuskultuur on levinud suulise pärimuse või jälgendamise teel ning jaguneb aineliseks ja vaimseks pärimuskultuuriks ehk folklooriks. Traditsiooniline ehk pärimuskultuur on tekkinud ja levinud suulise pärimusena (kuuldeliselt või jälgenduse teel). Pärimuskultuuri nähtustel puudub mingi kindel, kirjas või muul moel fikseeritud kuju ning nad levivad ajas ja ruumis variantidena. Leviku aega ja ruumi on raske piiritleda, nagu pole võimalik piiritleda ka üldse*

☞ Päikesetõus paastumaarjapäeval, autor Sandra Suurkask

traditsiooni ehk pärimuse aega ja ruumi. Suulise kultuuri nähtusi võib tekkida ka tänapäeval. Mõiste pärimuskultuur eeldab aga kindlasti seda kandvat kollektiivi, kes tunnetab seda omana, olgu see siis mingi kitsam kogukond või terve rahvas. Pärimuskultuuri aitab lahti seletada Tiia Jaago poolt sõnastatu: Pärimuskultuur on kultuuriliselt kokkukuuluva rühma pärimus, milles peegeldub rühma identiteet.

Pärimuskultuur jaguneb aineliseks ja vaimseks kultuuriks ehk folklooriks, mis haarab kunstilise rahvaloomingu liigid, nagu rahvaluule ja -muusika, rahvatantsud ja -mängud, aga ka traditsioonilised töekspidamised, teadmised ja oskused, rahvausundi ja -kombestiku, käsitööoskuse, rahvameditsiini, rahvapedagogika jm. Erinähtus on veel sekundaarfolkloor ehk pärimuse teine elu. See on levinud ka tänases Eestis. Pärimuse huvilised leiavad oma pärimuse taas üles muuseumide, raamatute või pärimuskandjate abil ning otsivad sel moel ennast oma pärimuskultuuris. See on nn folkloori teine elu. Lauri Honko on öelnud oma artiklis Folklooriprotsess: *Folkloori teine elu tähendab pärimusainese ülestõusmist arhiivist või muust säilituspaigast. Pärimusprotsessist lahti rebitud ja talletatud aines satub jälle ringlusse /---/. Esituse mehhanism, esituskoht, kuulajad ja eesmärgid on teised. Sellegipärast võib esitus olla suurepärane, lisada pärimuse mõistmisele midagi sellist, mida algupärane esitus samas olukorras ehk ei suudakski.* (Mäetagused 1998: 56 - 84)

Pärimuskultuuri sisuks on identiteet ehk eneseteadmus, traditsiooniliste rollide kandmine, igavikulised väärtused. Side oma pärimusega on tänapäeva inimestel lünklik või paljuski katkenud. See ei tähenda aga, et sügava huvi, teadmise ja vajaduse korral me ei võiks ega saaks pidada traditsioonilisi pulmi, tähistada pärimuslike tähtpäevi ja pühi, teha meile omast käsitööd või ehitada just meie kliimavöötmes sobivaid maju. Küsimus on selles, kuidas seda teha? Mida on paslik ja võimalik kasutada tänases valdavalt linnastunud ja üleilmastunud ühiskonnas? Miks ei võiks olla turismitalud ka ühtlasi kohaliku pärimuskultuuri keskused? Tänapäeval on Eestis imevähe aastaringselt toimivaid pärimuskultuurilisi ettevõtmisi, sündmusi, tegevusi, mis annaksid võimaluse selles isiklikult ja järjepidevalt osaleda.

Turismiettevõtte võib olla see koht, mille juurde kuuluvad pärimuskultuuri süvateadjad, tänu millele saavad nii kohalikud inimesed kui turistid:

- ☺ matkata pärandkultuuri ja loodusradadel,
- ☺ osaleda mõne valitud tähtpäeva tähistamisel,
- ☺ pidada pärimuslikke pulmi,
- ☺ osaleda talutöodes,
- ☺ saada osa mitmesugustest pärimuslikest töövõtetest,
- ☺ osta, tellida ja teha ka ise käsitööd jms.

Ehe köidab inimesi. Pärimuskultuuri rakendamisega turismis pikema ajaliselt kokku puutunud Kihnu päritolu Anneli Akermann arvab: *Eheda kasvab välja igiomasest. Kuidas pärimuskultuuri kaubastada – see on tundlik teema, mis nõuab head maitset ja asjatundlikkust. Pärimuskultuurikandjad, kes peavad lugu iseendast, peavad lugu ka külalistest. Turismitalusid ja kohalikke kogukondi huvitab, kuidas tõsta ettevõtte konkurentsivõimet*

☺ lisaka Lambakasvatus- ja käsitöötalu töötuba, autor Liis Veersalu

kultuuripärandi kasutamise? Kuidas teha seda nii, et kultuuripärand ei kannataks vaid rikastaks nii ettevõtet ennast kui tema külalisi? Pärimuskultuur ei ole mingi surnud muuseumi nähtus, vaid see elab edasi. Etnomusikoloog Vaike Sarv on öelnud, et traditsioon ehk pärimus ei hoia elu tagasi vaid see on inimese eneseteadvuse allikas, pärimuses on koos olevik ja minevik ning see taaselustub pidevalt teisenemise kaudu. Omakandi pärimust tutvustades ei ole vaja tingimata esikohale tõsta minevikku, et nii elati, nii tehti, vaid nii me elame ja teeme. Iseasi kui tegemist rollimängude, folkloorikavadega või mõtteliste retkedega muinas- või keskaega jne.

1.2 Pärimuskultuuri kasutamise põhimõtted

Pärimuskultuuri kasutamisel oma ettevõtte edukamaks ning ainulaadsemaks muutmisel tuleb tunda seda kultuuri põhjalikult, osata seda tõlgendada ja tõlkida tänapäeva inimese jaoks arusaadavasse keelde. Tundes ja teades oma pärandit, teha valik mida sellest ja kuidas võtta ning mida mitte. Kui ettevõtja pole ise asjatundja, võib ta minna pärimuskultuuri koolitusele või kutsuda kohale vastava ala eksperdid (folkloristid, etnograafid, ajaloolased jt). Hea mõte on korraldada vajalik koolitus kohapeal kogu ettevõtte meeskonnale.

Peamine põhimõte on valides materjale ja sobivaid tegevusi - **paikkondlikkus**. Soovitav on lähtuda selle kihelkonna või maakonna pärimusest (vt Eesti kihelkonnad), kus turismitalu asub. Kui otsustatakse kasutada üle-eestilist materjali nõ labise, siis kindlasti viidata valitud jutule, rituaalile, rahvarõiva vms paikkondlikule või ajastulisele päritolule.

Mida on tarvis selgitada enne, kui hakata kasutama oma rikast ja eripärast pärandit:

- ☞ kui tegemist on põlise talu vms - tutvuda selle ajaloo;
- ☞ selgitada, kas ettevõtte esindab oma kultuurilist kihelkonda, maakonda või laiemat piirkonda;
- ☞ valida sobivad tegevuse liigid (loomapidamine, põlluharimine, kalastamine, käsitöö jms);
- ☞ tutvuda põhjalikult valitud tegevuse liikide sisu ja eripäraga;
- ☞ kaasata tegevusse kogu meeskond;
- ☞ kaardistada kohalikud pärimuskultuurikandjad ja –harrastajad, keda vajadusel kaasata kohaliku pärimuse tutvustamisse,
- ☞ selgitada, kas on lähedal pühapaikad, hiiekohti, allikad, kivid, jõed jms.

Eesti kihelkonnad ja maakonnad

Eesti Rahva Muuseumi eestvedamisel ja maanteeameti abiga tähistatakse üle kogu Eesti kihelkonnapiirid kõigi suuremate teede ääres. Kaido Kama selgitab, miks kihelkonnad tähtsad on: *Sõna 'kihl' või 'kihel' on eesti keeles väga vana germaani laen ja ta on algselt tähistanud mingit kokkulepet või lepingut. Ühes kihelkonnas elavad inimesed oleksid siis justkui mingi lepingu või kokkuleppega omavahel seotud. Kihelkond on tänini eestlaste piirkondliku identiteedi aluseks, kogu meie vanem kultuurikiht jaguneb kihelkondade järgi. Rahvalaul, rahvarõivas ja keelemurre on mingi kihelkonna omad, mitte valla või rajooni või kolhoosi omad.*

Sellel kaardil on kihelkonnad ja maakonnad 20.sajandi alguse seisuga. Pisut hiljem tekkisid veel lisaks Käru ja Avinurme kihelkonnad.

☞ (Vt Kihelkondade loetelu Lisa 1)

2. Kuidas kombineerida pärimuskultuuri ja kaasaja vajadusi turismis?

Igal rahval on päritud kultuuripärand, millel on oma osa igas tegevusvaldkonnas, sh turismiettevõtluses. Kasutusvõimalusi on tohutult palju. Alustada võib kasvõi mõistatustest, mis *sobib hästi tegevuste sissejuhatuseks või kokkuvõtteks, aga ka õpitubades*. Mõistatused saab valida sobiva sisu järgi. Kui tehakse loodusretke, sobivad imehästi metsa ja puudega seonduvad mõistatused, nagu

- ☺ Väikene miis kivine kasuk? Pähkel
- ☺ Kõik maailm ehis, kolm rootsi poisikest ei ehi? Kuusk, mänd, kadakas (Põlva)
- ☺ Kana all, muna peal? Öunapuu (Räpina)
- ☺ Valge lehmake, must piimake? Mahlakask (Otepää)
- ☺ Kõrvetab kõll, aga tuld ei ole? Kadakas (Nõo)

Meie maarahvakultuuri filosoofia peitub vanasõnades. Nende kasutusväli on veel laiem, alates kohaliku vanasõnadega koduleheküljel ja lõpetades sellega käsitöötoodangul, näiteks:

- ☺ Mõts um vaese mehe ait. Rõuge
- ☺ Kus kuusele kehv ja männile hea, seal lehisele paras. Iisaku
- ☺ Parem tark ja vaene kui rikas ja rumal. Tartu-Maarja
- ☺ Mis sis viga tuld teha, kui vana tungla alale omma. Põlva
- ☺ Kes tammi taht tetä, seo tekku kah tamm nii kõva, keda vesi ei jõvva ära lahku. Otepää
- ☺ Kes palju teeb, see palju saab; kes vähe teeb, see vähe saab. Põltsamaa
- ☺ Kuidas toit, nõnda töö; kuidas töö, nõnda palk. Halliste
- ☺ Iga töö kannab oma vilja. Viljandi
- ☺ Kes tahab vilja lõigata, piab kallist seemet külvama. Helme
- ☺ Kes häste tege, tuu parembat näge. Setomaa
- ☺ Kes tööd teeb, see on rikas ja nõid. Pärnu
- ☺ Mis tiidmada, sii nägemada. Nõo
- ☺ Tarkus on inimesele nagu päike loodusele. Kambja
- ☺ Naesevõtmine ei ole mitte hobuse ostmise. EV 73
- ☺ Puud metsas ei kasva kõik ühesugused, nõnda inimesed kah. EV 3338:3
- ☺ Parem veike au kui suur häbi. EV 14456:2

- ☞ Tee õigust ja ära karda kedagi. EV 11789:20
- ☞ Iga punane mari ei ole mitte maasikas. EV 9058:5
- ☞ Mõtle, mis ütlet; tee, mis ütlet. EV 7045:1
- ☞ Tark teab, mis ta räägib, rumal räägib, mis ta teab. EV 11656:5
- ☞ Mure ei tohi meest murda, mees murdku mure maha. EV 6912:1
- ☞ Keelega tapetas inamb inemisi ku kirvega. EV 3525:3

Jutuveestmine ja muu suulise pärimuse kasutamine võiks julgelt põhineda kohalikul materjalil (kohapärimus, rahvajutud, muistendid, muinasjutud jms). Neid sobib vesta nii turismiettevõtet tutvustavas sissejuhatavas osas, õpitubades käeliste tegevuste juures kui ka tähtpäevadel ja pühadel.

Taevaskoja Salamaa asub ajaloolises Põlva kihelkonnas. Tekkis mõte otsida teematubadesse just kohaliku jutupärimust. Eesti Rahvaluule Arhiivist leiti piisavalt materjali. Valiti need, mis seonduvad ümbritsevate kohtadega ja mis on pärit kas Põlva kihelkonnast või naaberkihelkondadest, näiteks jutud Navi järvest, kuningas Karla XII kepi ja mantli lugu, Püha Jürist, kuidas perenaine, mees või pulmalised soendiks saanud, muinasjutt pühast mehest, Lätimaa nõiast, uus kaelahelmesteks, kuidas Mooste mehed kuradit nägid, Valgesoo küla Näkikivist, Lutsu järve tekkest, kuidas vanapagan naise hinge tahab, mörslalättest Kärsa kiriku lähedal, Põhjasõja ajast. Aga ka muistendid Taevaskojast, Saesaarest, Puigamäest, Kimera kaevust ja orust, Väike-Taevaskojast, Neitsikoobastest, Emalättest, Savimäest, Rebasekaljust jne. Selliste lugude edastamine paneb kogu ümbritseva keskkonna kõnelema ning muudab ainulaadseks ja põnevaks (vt mõnda näidet Lisa 2).

Taevaskoja Salamaal on teematoad, mille aluseks on kohalikud Põlva kihelkonna rahvajutud, muistendid ja muinasjutud, nagu lood Erastvere mõisahärrast, Põlva kiriku ehitamisest, Kakumäest, Jaagu- ehk Saunakivist, Räpina kavalast talumehest, printsess Eevast, Saesaare veskipidajatest, Vanapaganast, Metshaldjast, jms.

Mängulised tegevused taluõuel, pargis, metsas on head tegevused nii lastele kui täiskasvanutele. Taevaskoja Salamaa on välja töötanud eesti rahvamängude pesad.

Näiteks on imelihtsate käepäraste vahendite abil läbi viidavad rahvuslikud puumängud, nagu kiviõid, jooks käbi-dega, ahelvedamine, mitmesugused kaitse- ja puuhalumängud, rattaveeretamine ja rattamängus, peidetud asja otsimine, lõug oksale, puusaagimine, lumekull, lumepalli veeretamine ja lumememme tegemine, võistu kelgutamine, rattapöial kõndimine – *vajalik vankriratas rum-muga*, vedrulatil käimine - *vajalik pikk latt kahel postil*, toobrist joomine – *vajalik suur toober, latt ja jooginõu*, karussell jääl jms. (Eesti rahvamänge 2007)

☞ Kivimängud Taevaskoja Salamaal, autor Katrin Papp

☺☺ Käbimängud Taevaskoja Salamaal, autor Katrin Papp

☺☺ Puumängud Taevaskoja Salamaal, autor Katrin Papp

Taevaskoja Salamaa kutsub peresid ja lasteaedu, koole Müramängumaale, kus saab pidada piknikku ning mängida erinevaid eesti rahvamänge rahvamängude pesades.

Põnevad lisa pakuvad talude juurde tekitatud **muuseuminurgad**, kus saab näha vanu talutöö-, sõiduriistu, talutoa sisustust jms, nagu näiteks Soera Talumuuseumis Hiiu maal Palade külas, Jõeveere turismitalu Härnal Vastseliinas.

Saunatamine suitsusaunas koos kõige selle juurde kuuluvaga on tasapisi jõudu kogumas. Mitmete turismitalude juures on suitsusaunad olemas, nagu Soera Talumuuseumis antakse ülevaade suitsusauna osast traditsioonilises külaühiskonnas ja tutvustakse sauna kütmist, kevadsuvel tehakse ise saunavihad ning käiakse suitsusaunas jms. Talumuuseumi külastajad valmistasid lühitutvustuse suitsusaunast ja saunas käimisest (<http://www.youtube.com/watch?v=OFhl8WAlV5o>).

Avinurme Puiduait Ida-Virumaal pakub kõrgel tasemel puidust saunatarbeid. Siin kohal on oluline tutvustada enne sauna minekut eesti sauna pärimust ning ka seda kuidas saunas käia. Kati Taal Põlvamaalt arvab, et see on üks keerulisemad aspekte turismitaludes, mida sageli tehakse valesti. Tegelikult on eestlaste seas suitsusaunas käimise oskus kadunud, rääkimata välismaalastest, kellel võib selline kogemus üldse puududa. Saunatamisse tuleb suhtuda nagu lugema õppimisse. Isegi, kui seltskonnas on keegi, kes on saunas varem käinud, võib saunakogemus olla ebameeldiv seetõttu, et ei osata seal käituda. Näiteks tuleb tänapäeva inimesele õpetada, nagu väikesele lapsele, et saun ei ole koht, kus tarvitatakse alkoholi, kuulatakse valju muusikat jne. Küsimus on selles, mis juhtub, kui külastajale ei pakuta võimalust saunas pidu pidada ja alkoholi tarvitada, vaid tervislikult toimetada?

Kohalikku pärimust tutvustav programmi (tants, laul, pillimäng) koostamine koostöös kohalike pärimusekandjate ning tundjatega. Soera Talumuuseum teeb koostööd kohaliku pärimustundja ja folkloorirühma juhendaja Helle-Mare Kõmmusega. Tänu sellele on folkloorirühm Dagö muuseumis tegev nii jaanipäeva pidustustel, talutoidupäeva lõpusimmanil, rahvuslikel öhtutel jm.

Karula rahvas valmistas filmi Avasta Karulat: Legendid ja lood läbi rahvasuu (<http://www.youtube.com/watch?v=tvhGYofWHES>), kuhu koondati kohalike pärimusteadjate jutustatud kohapärimuslood, vaatamisväärsustega seotud lood jms ning selle järgi on meeldiv matkata nii kohalikel kui turistidel.

2.1 Looduskeskkond

Looduskeskkond, milles asub turismiettevõtte, pakub eripäraseid võimalusi: loodusrajad maastiku, taimestiku, puude, lindude tundmaõppimiseks, linnulaulu kuulamiseks, talvel loomajälgede lugemiseks, fototurismiks, kultuurilooliseks retkeks ajalooliste, kultuurilooliste või usundiliste paikade ja objektide juurde, rabamatkad, aga ka lihtsalt jalutuskäigud metsaradadel.

Seda võimalust kasutavad mitmed turismiettevõtted, eriti turismitalud, kuid teadmiste puudusel ei osata looduslikke väärtuspaiku tutvustada ning ilmestada kohaliku rahvapärimuse abil vaid mõeldakse ise lugusid välja, millel puudub süvaväärtus. Rahvajutud, kohapärimus, muinasjutud, muistendid, usundilised jutud, naljandid, mis seonduvad paikkonna eriliste kohtade, veesilmade, allikate, järvede, kivide, puude, koobaste jms on ainulaadne ja just seda paika iseloomustavad ning seetõttu eriti huvipakkuvad. On tavaline, et kohalikud inimesed ka tunnevad neid lugusid. Külastades Põlvamaal asuvat Taevaskoja Salamaad ootas bussi, et sõita tagasi Tartusse. Bussi ootas ka üks vanapaar. Kõnetasin neid ja küsisin, kas siin on mingeid erilisi paiku ja nendega seotud lugusid. Vanaproua teadis kohe, et Taevaskoja koobastes olnud Põhjasõja aegu Rootsi kuninga Karl XII kohalik residents, mis olevat olnud uhke lossipärase sisustusega peatuspaik.

Tihuse hobuturismitalus Muhumaal korraldatakse hobumatkasid ratsa või vankriga kohalike looduslike vaatamisväärsuste juurde, nagu Kautliku ka Üügu pankadele, Muhu rabasse jm. Retkedele annab sisu ning erilise tähenduse kohaliku kohapärimuse või muistendite kasutamine. Soera talumuuseumis loodi eraldi metsa ja loodust tundmaõpetav hariduslik programm.

Pärimuskultuuri kasutamine sõltub ka külastajatest. Sageli ei olegi vaja juba olemasolevas keskkonnas midagi muuta. Eesti inimese ja kindlasti ka paljude teiste jaoks on lood ja kohapärimus ääretult põnevad, kuid järjest enam tuleb külastajaid, kelle jaoks on jahmatava panev juba see fakt, et on võimalus minna otsejoones maja taha metsa ja tunnetada kogu seda ümbritsevat vaba loodust. See, mis on meile tavapärane, võib olla meie külastajatele haruldane ja eksootiline!

2.2 Looduslikud pühapaigad

Kui turismiettevõtte lähistel on mõni looduslik pühapaik, nagu hiiekoht, pühapuu, ohvrikivi või -allikas, erilised kivid, hiied, kalmed, veekogud ja muud paigad, siis on selle paiga väärtus eriliselt hinnatav. Seda eriti nende turistide poolt, kelle kodukandis selline teadmine ammugi kadunud. Ajaloolane Heiki Valk arvab, et vaatamata aegade muutumisele pole pühapaigad kaotanud oma tähendust ka kaasaegses Eestis. Vastukaaluks linnastumisele ja tänapäevasele rahamaailmale on ühiskonnas selgesti olemas teistsugused – loodust, keskkonda ja traditsioone toetavad väärtushinnangud. Ehkki mitte enam samal viisil kui sajandite eest, vajatakse pühakohti ning teadmist nende kohta ka praegu. Inimesi, kelle jaoks on tähtis side looduse ja minevikuga, leidub ühtviisi nii maal kui linnas. (Looduslikud pühapaigad 2007:10) Hiite uurija Ahto Kaasik nendib, et ajaloolised looduslikud pühapaigad on mitmetähenduslikud mälestised, milles on põimunud nii vaimse kui asise kultuuri ja looduse minevikulised ning olevikulised väärtused. (Looduslikud pühapaigad 2007: 23)

Et osata aga seda rikkust vääriliselt hinnata ja veelgi enam tutvustada oma külalistele on vajalik süvateadmine mitte ainult nende paikade tähendusest vaid ka sellest, kuidas selle väärtuse ringi käia. Siinkohal on abiks arhiivid jm allikad ning vajadusel ja võimalusel eksperdid ning nende järjepidev nõustamine. Kui ümbritsev pärandmaastik ja kultuuripärand on tuttav ja teatakse tähendusi ja sisu, hakkab kogu see maailm kõnelema ja muutub ainulaadseks ning meeldejäävaks ka turistide jaoks.

☞ Tihuse Hobuturismitalu retk muinaskultuuri radadel, erakogust

Muhumaal Hellamaa külas asuva Tihuse Hobuturismitalu pererahvas on selle talu põlised taluomanikud, kes väärtustavad kõrgelt kohalikku kultuuripärandit - muinaskultuuriga seotud paiku. Talu peremees Martin Kivisoo on teinud tohutu töö, et kaardistada teadaolevad muinaskultuuri objektid, kasutades selleks nii kohalike pärimusteadjate kui uurijate abi. Martin Kivisoo on ühelt poolt ise kultuurikandja ja pärimustundja ning teiselt poolt misjonäär, kellele tema kodukoha pärimuskultuur on vajalik mitte ainult elatusallikana vaid ka eluviisina. Viis, kuidas ta sellist kohaliku muinaskultuuri retke juhib,

☞ Tihuse Hobuturismitalu retkel seitsme teeristile, erakogust

☞ Tihuse Hobuturismitalu muinaskultuuri raja kaart, autor Ene Lukka-Jegikjan

mida kõneleb ning mida soovib ühes või teises maagilises paigas teha nõ oma isikliku elu õnneks, on üheltpoolt lummas ja teiselt poolt turvaline ning tervistav. See pole pelgalt lühitutvus kohaliku tähenduskivi, maagilise seitsme tee ristiga vaid viibimine pühas ruumis. Ehk tänu sellele on hobuturismitalu külastajatest ~80 % püsikülastajad.

82st teadaolevast muinaskultuuri objektist on üheteistkümnest neist koostatud fotonäitus, mis asub Tihuse muinaskultuuri kohvikus. Näitusel saab näha seitsme tee risti, Lalli liukivi, Lehtmetsa ja Perase Moaljakivisid, Tondikivi jt objekte. Muinaskultuuri õpperajal on valitud pühasid kohti ja objekte võimalik külastada kas ratsa või hobuvankriga retkejuhi juhatusel ja sõnamisel. Talu pidajatel on küsimused, mida hakata peale muistsete pühapaikade ja pärimusega, kuidas neid tänapäeval väärtustada ja mõtestada? Mis suunas me peaksime arenema ja mida minevikupärandist kaasa võtma? Kuidas kõike seda rikkust hindama panna neid, kel ei ole põliseid juuri ega päritud teadmisi? Korraldades retki pühapaikadesse peetakse kinni pühade paikade reeglitest: kohti ei muudeta ja midagi ei võeta sealt kaasa ning nendes käitakse igati lugupidavalt.

Hiite uurijad kõnelevad pühapaikade varjatud teabest. Kohalikud ei kipu teavet sellistest erelistest paikadest avalikustama. Eelpool nimetatud Muhumaa looduslikest pühapaikadest kaardistati kohalike inimeste abil 62 objekti alles 2006. aasta välitööde käigus. Varem oli uurijatel andmeid vaid 28 pühapaiga kohta. (Looduslikud pühapaigad 2007:45)

2.3 Turismiettevõtte kui vaatamisväärsus

Iga turismiettevõtte/-talu asub mingis kultuuripiirkonnas – kihelkonnas. Kui tegemist on aga selle piirkonna traditsioonilise **taluelamu** ja kõige selle juurde kuuluvaga, on kõik see juba ise kultuuripärandiline ja väga eriline vaatamisväärsus. Selleks, et see oleks aga elav pärand, peavad talu omanikud tundma põhjalikult selle kultuuri lugu. Headeks nõustajateks on folkloristid, etnograafid või ka arheoloogid. Sama oluline kui turismitalu väline vaade on sisekujundus. Ainulaadsed on kindlasti kohalikul pärimusel põhinevad kujunduselemendid või taluelamu ehe sisustus ning talurahvas kannab valitud ajastu ja oma kihelkonna rõivaid. Kohalikule pärimuskultuurile põhinevat sisekujundus on kahjuks haruharv nähtus, aga mõnes ettevõttes tuleb seda siiski ette, nagu Pesa hotellis Põlvas setoteemalised maalid.

lisaka Lambakasvatus- ja –käsitöotalu Lahemaal Uuri külas on traditsiooniline Kuusalu kihelkonna taluelamu. lisakal toimetab pererahvas juba viiendat põlve ning kasvatatakse eesti mustapealist tõukarja. Talu naispere teeb käsitööd kasutades kõike oma lammastelt saadavat. Külalistele tutvustatakse tänapäeval toimivat peretalu ning seal valmistatud toodangut. Huvilised saavad meistrikojas ka ise kätt proovida, näit valmistada omale kaasa väikese vilisõbra.

☺ lisaka Lambakasvatus- ja käsitöotalu muinasraja avamine, autor Katrin Papp

Soera Talumuuseum, autor Mati Karukäpp

Kuna talumaadele jäävad Hiie hiiemets, muinasaegsed kivikalmed (läheduses oleva Kahala järve äärest on leitud üle 250 kivikalme), siis otsitakse selle pärandi parema kasutuse võimalusi. Pärandi mõtestamisel on abiks nõustajad Ajaloomuuseumist. Silmas pidades talukompleksi eripära, on rajatud uued sellele paigale omased kiviaiad. Kuna tähelepanu keskmesse on siin tõstetud muinasaeg, siis tegeletakse alguses selle ajastu aegsete töövõtete õppimisega ning alles siis edasiõpetamisega töötubades, nagu põletades puunõude voolimine jms. Terviklikkust silmas pidades on kavas valmistada talurahvale ka muinasrõivad. Jälgitakse põliste oskuste edasiandmise põhimõtet nii peresiseselt kui ka küllastajatele mõeldud tegevustes. Kõike eelnevat silmas pidades on loomisel mitmesuguse sisuga muinasretked kas kivikalmete juurde või Hiiemetsa. Talurahvas nimetab sellist põlises peretalus elamist, kus tähelepanu keskmes on oskuste ja teadmiste edasiandmine põlvest põlve *õnnelikuks elustiiliks*.

2.4 Traditsioonilised talutööd

Lähtuvalt sellest, millises piirkonnas turismitalu asub, kuuluvad selle juurde **traditsioonilised talutööd**, nagu karjakasvatus, põllupidamine, kalapüük, metsatöö jms. Tänapäeva, enamikus linnustanud tingimustes elava, inimese jaoks on talutööd kaugel ja juba ka piisavalt romantiline minevik. Samas on enamikel inimestel mingigi side kas heina- või puudetegemisega, lehmade või lammaste karjatamisega või on nad sellest vähemalt kuulnud. Igatahes tekitab taluloomade nägemine oma loomulikus keskkonnas inimestes heldimist ja hulgaliselt häid ja põnevaid mälestusi. Seda kindlasti nii Eesti kui välituristide seas. Hea küsimus on, millistes talutöödes võiksid turistid jms huvilised osaleda huvi korral? On see siis heinategu või rukkipõllu koristamine, kartulivõtmine või mahapanemine vms? Angla Tuulikute juurde Saaremaal ehitati pärandkultuurikeskus, mille töötubades saab iga huviline osaleda mitmetes traditsioonilistes töödes, nagu leiva tegemine jms. Omaette väljakutseks võib osutada talupere rollimängude väljaarendamine põhimõttel terve päev talupere sulasena või karjasena jne. Siis kuulub ka tootearendus, mida tehakse mõnel pool, eriti aga näiteks Avinurme Puiduaidas.

☺☺ Talutööd Soera Talumuuseumis, autor Mati Karukäpp

☺☺ Tihuse Hobuturismitalus, autor Kristiina Veltmander

Soera Talumuuseumis Hiiumaal on välja töötatud mitmed hariduslikke programme: põhikooli õpilastele looduslikust materjalist vitspunutiste jms esemete meisterdamine, puidutöö saladusi ja majapidamises vajalike tööriistade käsitlemiseks õigete tööoskuste omandamine. Muuseumi juures künti 2012. aasta sügisel väike põllulapp talutööde tutvustamiseks, marjapõõsaste alune on haritud ja sõnnik ümber pandud, õunapuud lõigatud, kuivanud puud ja pöösad välja juuritud. Kevadel külvatakse maha petersell, till, piparmünt, meliss, sibulad, salat, redis, pune jms taimed, et luua atraktiivne ja kohalikule köögile maitsetaimi pakkuv ürdiaed, milles olevaid taimi saab tutvustada ka külalistele ja kasutada muuseumi köögis. Muuseumis on käimas pukktuuliku ehitamine, mille käigus tutvustatakse põhikooli õpilastele ja kõigile huvilistele pukktuuliku ehitamisega seotud oskusi – töötuba sellel kevadel. Väga tähtsaks peetakse Soeral oma põllul teravilja kasvatamist oma põllul, et saada oma põllult rukkvihud ja leib lauale, seda enam, et on olemas ehtne rehepeksumasin. Seal saab ka näiteks teha ka esimesel hetkel imekergeid talutöid,

nagu puude lõhkumine või endale ise oma kaseviha valmistamine sauna minekuks. Nagu selgub – pole nende igapäevatööde tegemine aga sugugi lihtne ning iga liigutuse juurde vajatakse asjatundja abi. Talumuuseumis on tegelikult võimalik terve päev elada tavapärast selle kandi taluelu, saades osa talutöödest nii metsas, põllul kui talus.

Mõned turismitalud korraldavad ka laatasid, kus nad müüvad oma toodangut (käsitööd, põllu- ja aedvilja saadusi jms).

Taluloomad turismitalus ei ole enam tavapärane. Samuti mitte ka eesti tõugu või üldse traditsioonilises külaühiskonnas levinud loomade pidamine. Mõnes talus peetakse lambaid - lisaka talus eesti mustapealisi lambaid, näiteks lisaka Lambakasvatus- ja Käsitöötalu eesti mustapealist tõukarja, mõnes hobuseid, näiteks Tihuse Hobuturismitalus eesti tõugu hobuseid, mõnes on ehk olemas kõik tavapärased loomad (lehm, hobune, lammas, siga, kukk kanadega, kass ja koer). Loomade nägemine ja võimalusel ka nendega suhtlemine on tõmbenumbriks eelkõige lastega peredele, aga kindlasti mitte ainult. Inimestel on suur huvi näha loomi tavapärasel keskkonnas ning vajadusel ja võimalusel ka nendega tegeleda (hobusega sõitmine või ratsutamine).

☺☺ *Iisaka Lambakasvatus- ja käsitöötalu eesti tõugu lambad, autor Liis Veersalu*

☺☺ *Tihuse Hobuturismitalu eesti tõugu hobused, autor Kersti Kalberg*

2.5 Rahvustoit

Rahvustoidu pakkumine on levinud hästi üle Eesti. Siin on peaküsimuseks, kas kasutada eelkõige ja ainult kohalikku ainulaadset traditsioonilist toitu ja sellel põhinevat või lähtuda üle-eestilisest põhimõttest? Selle valdkonna juures on olulisem kohaliku eheda tooraine kasutamine, rahvusliku ornamentika ja sobivast materjalist toidunõud. Rahvustoidu pakkumisel püütakse lähtuda pärimuslikest tähtpäevadest ehk pakkuda konkreetsel tähtpäeval just sellele päevale omaseid eripäraseid roogi, mis pakuvad külalistele kindlasti enam huvi kui tavapärase igapäevane toit.

Nagu paastumaarjapäeval, 25 märtsil süüakse ülepannikooke või karaskit, Setomaal viljatoite ja marju, mitmel pool Võru- ja Setomaal keedetakse kapsaid, Põltsamaal aga keedetakse tanguputru, lisaks aga kalatoite. Kõikjal juuakse sel pühäl maarjapuna ehk punaseid jooke. (Eesti Rahvakalender II 1981: 42)

Jaaniajal õlle joomine on vana komme, millel oma osa ohvrijoogina. Rahvapärimuses on sobiv pakkuda taluleiba, karaskit ehk odraleiba, Mulgimaal tapeti igas peres lammast ja keedeti lambaliha, Lõuna-Eestis oli levinud ka kohupiimatoitute söömine. Koerus keedeti mune kaselehtedega rohelisteks. (Eesti Rahvakalender IV 1985: 117).

☺☺ Leivategu Avinurme Puiduaidas, autor Katre Mölder

☺☺ Leiva küpsetamine Soera Talumuuseumis, autor Mati Karukäpp

☺☺ Kohalik toit Soera Talumuuseumis, autor Ene Lukka-Jegikjan

Kohalikust toorainest rahvustoidu elementidega toidule pannakse rõhku nii mõneski turismiettevõttes. Eriti tähtsal kohal on rukkileib ja sellega seonduv. Leivakultuuri väärtustamiseks on leiva tegemine levinud mitmetes ettevõtetes, näit Avinurme Puiduaidas, Kallaste turismitalus Padisel Harjumaal, Rabava Matka-

kodus Järvamaal, Angla Tuulikutes, kus on oma leivaküpsetamisahjuga koduleiva söömise tuba koos käsitöösahvriga jm. Rahvustoit annab põnevaid võimalusi luua traditsioonil põhinev uus köök! Soera Talumuuseumis tutvustatakse kohalikku toidupärandit korraldades talutoidupäevi, kus küalised valmistavad ise toidud, katavad laua ning seejärel ka söövad oma valmistatud talutoitu. Arma Ratsatalus Vihula vallas Lääne-Virumaal kasutatakse roogade valmistamisel vastavalt aastaajale palju kohalikku toorainet, värsked aia- ja metsasaadusi, kohalike kalameeste püütud kala jms. Mõnel pool käib iga toiduga kaasas ka mõni kohalik lugu.

2.6 Rahvuslik käsitöö

Rahvuslik käsitöö – see on käsitöö, mis kasutab sellele piirkonnale omaseid värve, mustreid, materjale ja tehnikaid. Sajandite jooksul on välja kujunenud eestlaste tarbevarale iseloomulik visuaalne ja tehnoloogiline märgisüsteem, põhimõtted ja väljendusviisid, mida järgides on uusi esemeid luues ja kaunistades kodustatud erinevaid kultuurimõjutusi.

(<http://www.kultuur.ut.ee/et/rahvuslik>)

Käsitöö tegemine, müümine kuulub mitmete turismiettevõtete tegevuse juurde. Iseasi, kas tegemist on nõ eheda pärimustootega või pärimuspõhise omaloominguga. Esindatud on nii nais- kui meeskäsitöö liigid. Öeldakse, et naised teevad käsitööd ja mehed teevad tööd. Kuidas aga toimub käsitöö kaubastamine turismitalus? Kas käsitöö ostmisel, näiteks turismiettevõtetest, on pigem sümboolne kui kasutusväärtus? Rahvuslik käsitöö abil võib taastoota ka paikkondliku traditsiooni ja identiteedi. Seda juhul, kui turismiettevõttes kasutatakse kohalikule pärimusele põhinevat käsitööd ja töövõtteid. Rahvarõivaste demonstreerimise kohta võib öelda, et need iseloomustavad paikkonda rohkem kui rahvust.

lisaks Lambakasvatus- ja –käsitöötalus valmistatakse lambavilla tooteid (kindad, sokid, sallid jms), Avinurme Puiduaidas kõikvõimalikke puidust esemeid.

Avinurme Puiduaida saunakapad, autor Katre Mölder

☕ lisaka Lambakasvatuse- ja käsitöötalu toodang, autor Liis Veersalu

Alati tehakse töid ka tellimuse peale ning turustatakse tooteid käsitöölaatadel. Käsitöö valmistamisel otsitakse seoseid pärimusliku käsitööga (oma kandi mustrid, tehnika jms) või luuakse pärimusainesel põhinevaid tooteid. Oluline on vaid see, et külastajaid teavitatakse, millega on tegu: kas traditsioonilise käsitöö või omaloominguga. Abiks on alati konkreetne viide kihelkonnale või loojale.

Korvipunumise õpituba Avinurme Puiduaidas

☕ autor Anna-Liisa Pääsukene

☺ autor Katre Mölder

☺ autor Katre Mölder

Oma kihelkonna rahvarõivaste kasutamine on igati soovitatav, näit saavad soovijad end pildistada kohalikes rahvarõivastes. Erinevat liiki käsitöö kasutuse võimalused:

- ☺ väljapanekud, muuseuminurgad kohaliku käsitöö tutvustamiseks;
- ☺ müügiks;
- ☺ õpi- või meistritubades ise meisterdamiseks ja valmistamiseks;
- ☺ käsitöö kursuste korraldamiseks.

Turismiettevõtetes on levinud väga mitmesugused rahvusliku tekstiili liigid, nagu viltimine, lapitehnika, kangakudumine, rahvarõivaste valmistamine; puu-, savi- ja sepatöö liigid. Viltimist harrastatakse mitmel pool, nagu Kõrvemaa Matka- ja Turismikeskuses Harjumaal, Raudsilla matkakompleksis Harjumaal, Kilplaste teemapargis Järvamaal. Samuti on levinud lapitehnika kasutamine, nagu Mäetaguse Mõisahotellis, Rausilla Matkakompleksis, Pivarootsi Õppe- ja puhkekeskuses Läänemaal jm. Rahvarõivaste valmistamine on tõsisem ettevõtmine ning seetõttu tuleb seda vähem ette, nagu Tõstamaa Mõisas tuntud käsitöömeistri Anu Randmaa juhendamisel. Harvemini on esindatud sepi- (Rabava Matkakodu, Angla Pärandkultuurikeskus), haabja ehitus (Soomaa.Com).

Lõnga-Liisu töötoas Lääne-Virumaal saab kraasida villa, kedrata lõnga, kududa kaltsuvaiba. Kooskõlas käsitööga on kujundatud töötuba talupere tagakambri stiilis.

3. Pärimuslikud tähtpäevad

Konsultant Mall Hiimäe

Pärimuslike tähtpäevade ja pühade tähistamine turismiettevõttes on igati asjakohane ja loomulik tegevus. Kasvõi juba seetõttu, et eesti kultuur on põhiosas maarahvakultuur. Selliste tähtpäevade pidamine turismitalus on tänapäeval suhteliselt tagasihoidlik. Põhjusi võib siin olla mitmeid. Ei tunta tähtpäevade, pühade sisu ja tähendust ega teata, milliseid tegevusi, rituaale on sobiv läbi viia ning kuidas seda teha. Kõige selle tõttu on see valdkond turismitalus esindatud küllaltki tagasihoidlikult ning tähtpäevade aastaringis peituvad suurepärased võimalused alles ootavad kasutusel võtmist.

Tähtpäevad ja pühad on kõikide rahvaste kultuurides läbi aegade andnud märku just selle rahva väärtushinnangutest, elu-olust ja ka sellest, millistes kliimaatilistes tingimustes rahvas elab ning milliste elatusvaldkondadega tegeleb. Eestlaste kalendripärimuses kajastuvad väga kauge aja arusaamad. Aastasadu on säilinud see osa pärimusest, mis on olnud püsivalt aktuaalne. Eesti Rahvaluule Arhiivi andmetel on eri tähtpäevi saja ringis ning nende tuntus eri paikkondades on erinev. Mõned tähtpäevad on olulisemad, mõned vähem olulised või olnud tuntud vaid piirkonniti. Kõige selle tõttu tuleb suhtuda valitud tähtpäeva kombestiku elustamisse ettevaatlikult. Suureks abiks on põhjalik valitud tähtpäeva tausta ja sisu tundmine. Parimaks abivahendiks on Eesti rahvakalendri kaheksa köidet, mida peagi saab kätte ka interneti vahendusel. Vajadusel võib minna abi otsima Eesti Rahvaluule Arhiivi.

Eestimaa asukoht parasvöötmes Läänemere naabruses on tinginud selle, et aastaring jaguneb kliima ja taimevegetatsiooni alusel neljaks. //--// Kui meie esivanemate elulaad ja elatise hankimise viisid poleks sajandeid olnud loomuldasa seotud loodusega (nimetatagu korilust, küttimist, kalapüüki, maaviljelust, karjakasvatust, puude kasutust selle eri vormides), siis ei saaks ka meie rahvakalender tervikuna olla sedavõrd polüfunktsionaalne ega kajastada sedavõrd ilmekalt ja mitmekülgset aastaajalisi muutusi. //--// (Hiimäe 2010: 39, 47) Rahvakalendri mõistesse kuulub lisaks ajaarvamissüsteemile sellega seonduv ja seda selgitav rahvapärinus. Selle põhiosaks on tähtpäevade tähendus ja nende pühitsemine, tähtpäevade juurde kuuluvad uskumused ja kombestik, usundiliste töökspidamiste olemasolul ka mitmesugused maagilised toimingud ja ennete jälgimine, aga ka traditsioonilised toidud, meelelahutused jne. (Hiimäe 2010: 309)

Ei ole soovitatav!

Rahvakalendri uurija Mall Hiimäe juhib tähelepanu sellele, et kokku ei pandaks

- eri ajastute,
- eri kultuuride,
- eri rahvaste kombestikku.

Tähtpäevi ja pühi on soovitatav tähistada õigel ajal, ei veidi varem ega veidi hiljem. Levinud on ka pühadele eelnevad ettevalmistavad tegevused, õpitoad jms. Kommete valikul on loomulik lähtuda neist inimestest, kes on kohal ja sellest olustikust, mis on olemas. Näiteks mardi- ja kadrisandid võivad soovida sellist õnne, mis sobib neile inimestele, kelle juurde tuldi või kui tegemist on Lõuna-Eesti turismitaluga, kus on ka lehmad, siis võib jaanipäeval ka neile pärjad pähe panna jne.

☹☹ Paastumaarjapäevased ehitud puud Viljandis, erakogu

☹☹ Paastumaarjapäevane naiste tantsuring päikesetõusul Paides, autor Sandra Suurkask

☹☹ Suvistepüha Mulgimaal, autor Ene Lukka-Jegikjan

☹☹ Marditants talus, autor Merli Antsmaa

Turismiettevõttes/-talus on erinevate tegevuste korraldamiseks palju võimalusi nii ruumis kui õues. Toimuvat ette valmistades ja läbi viies lähtume traditsioonilisest rikkalikust rahvakalendri kombestikust. Valides sealt sobiva toimub ka teatav improvisatsioon traditsioonis. Eriti oluline on kõigi sündmusel osalejate kaasamine ühistevõttesse, et toimiks kohal viibijate isiklik osalus. Kui tegemist on teise kandi inimeste või välismaalastega on soovitatav ka läbiviidavaid tegevusi ja selle sisu eelnevalt tutvustada.

Paljude tähtpäevade kombestik on ülirikalik, sisaldades kombeid ja tavaid alates looduse vaatlemisest ning lõpetades maagiliste tegevustega, nagu inimsaatus ennustamine jms. Tähtpäevade eestvedajatel, korraldajatel tuleb teha valik, mida võtta, mida jätta. Tähtpäevi võib pidada ka, valides vaid mõne tegevuse, nagu tähistatava või tutvustatava tähtpäeva pühadeaegne toidu maitstmine, laulude laulmine, vastlapäeval liulaskmine ja hernesupi söömine jne.

On soovivat!

- ☞ Arvestada sellega, et Eestimaa eri kihelkondades võivad olla levinud erinevad tähtpäevad ja pühad ning nende pidamise viisid.
- ☞ Valides tähtpäevale omaseid tegevusi, laule jms lähtuda oma kihelkonna pärimusest (vt kihelkondade kaarti).
- ☞ Tutvustada valitud tähtpäeva algset sisu ja tähendust ning selle aktuaalsust tänapäeval!
- ☞ Viidata valitud tegevuste päritolule või ajastule.
- ☞ Lähtuda inimestest, kellega koos tähtpäeva tähistatakse ehk sellest, mis on eeldatavasti arusaadav ja sobiv tänapäeval.
- ☞ Kaasata külastajaid kõikidesse võimalikesse tegevustesse.

Tähtpäevade pidamise juures võiks rõhutada seda, et nii nagu vanasti, peaks ka nüüd olema kõik tegevused konkreetse põhjusega. Vanasti ei tehtud ju midagi niisama asja pärast ja kui midagi ei olnud enam ühiskonnas aktuaalne, siis seda lihtsalt ei tehtud: igal kombel ja rituaalil on väga praktiline, konkreetne põhjus, miks seda tehakse. See nõuab tegijalt küsimust, miks on ühe või teise kombe läbiviimine oluline, mida see annab inimestele tänapäeval?

Teadmiseks külastajale:

Kindlasti tuleb osalejaid eelnevalt teavitada:

- ☞ tähtpäeva üldisest tähendusest selles paikkonnas;
- ☞ tähtpäeval toimuvatest tegevustest, et ollakse valmis nii vaimselt kui füüsiliselt ning et osatakse valida sobiv riietus.

Kui mõnel turismiettevõtte poolt tähistataval tähtpäeval on vajalikud maskid ja kostüümid (mardi- ja kadrisandid, jõulude aegsed loomamaskeeringud - hani, -kurg, -sokk, -karu jms), siis võib samas olla maskide ja kostüümide valmistamise või proovimise võimalus.

Turismitaludes jt taolistes turismikeskustes võib leida mõningaid pärimuslike tähtpäevade tegevusi. Soera Talumuuseumis peetakse mitmeid tähtpäevi: vastlad, jaanipäev, mihklipäev, kadripäev, mardipäev, jõulud. Vajadusel tähistatakse tähtpäevi ka tellimise peale: suvistepühad, rukkimaarjapäev.

☞ Jaanipäev Tihuse Hobuturismitalus, autor Kalmer Saar

☞ Jaanipärja tegemist tuleb ka õppida, autor Ene Lukka-Jegikjan

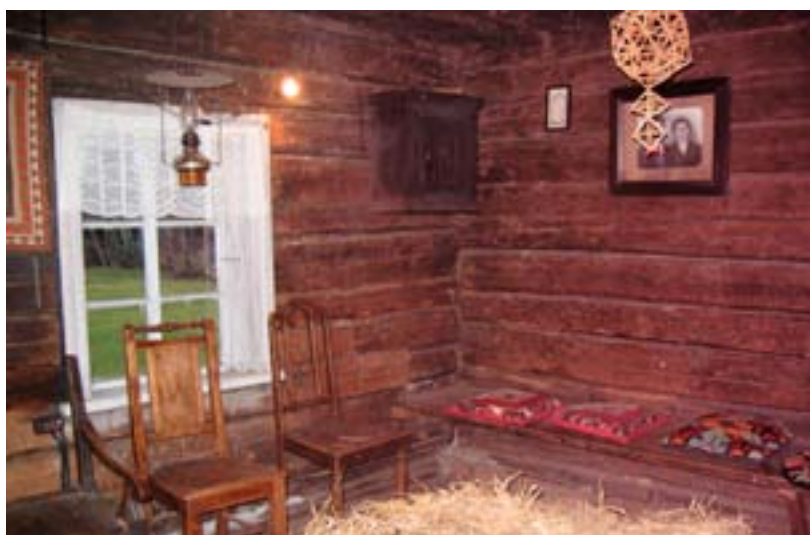

☞ Lõuna-Eestis pannakse jaaniajal ka loomale pärg kaela, erakogust

Eriti levinud on jõuludele pühendatud ettevõtmised: Soera Talumuuseumis, lisaks Lambakasvatuse- ja käsitöötalus, Avinurme Puiduaidas, Salamaa Taevaskojas, Angla Tuulikutes jm. Jõuluaegsed tegevused ja toimetused taludes on suureks tõmbenumbriks, eriti lasteaedadele, koolidele ja firmadele. Lisaks talu ehitab linnakeskkonnas Ülemiste keskuse ette jõulumajakesed, kus pakutakse talus kootud kudumeid, lambanahku, patju, tekke, sälle, kindaid, sokke, susse. Soera Talumuuseumi perenaine Õie Laksberg valdab hästi kohalikku hiiu murret, oskab vesta suurepäraselt kohalike rahvajutte ning lugusid. Jõuludega seonduvalt korraldab ta rehetoas jm talukompleksis jõulude aegseid tegevusi, nagu tuleviku ennustamine, jõuluõlgede pildumine partele, jõuluõlgede tuppa toomine kombestikku, jõulutoitude pakkumine jms. Loomulikult on perenaine kohalikes rahvarõivastes.

☀ Jõulud Avinurme Puidukojas, autor Katre Mölder

☀ Jõulude eel Soera Talumuuseumis, autor Ene Lukka-Jegikjan

☞ Jõulude eel Soera Talumuuseumis, autor Laura Liinat

Jaanioja käsitöotalus valmistatakse vastlate ajal nõobist või puujupist vurre, süüakse hernesuppi ja vastlakukleid või pannkooke, tuhkapäeva paiku meisterdatakse tuhkapoisse ja tuhkatüdrukuid. Mõnes kohas valmistatakse mardi- ja kadrimaske.

Angla Tuulikute pärandkultuurikeskuses korraldatakse aga mitmeid tähtpäevade tähistamisi: peetakse kadripäeva, kevadpühadel tutvustatakse lihavõtteaegset elulaadi, tavasid ja kombeid, oskusi ning keelelist eripära, uditakse pajuurbadega kui tärkava looduse sümboliga külastajaid. Värvitakse looduslike vahenditega pühademune, meisterdatakse käsitöökodades Saaremaa lambavillast lihavõttesümboleid jänkusid ja kollaseid tibusid, kevadpilte pajutibude, merekarpide ja rannakivikestega. Kosutuseks pakutakse taimeteed ja koduseid kevadlilleküpsiseid. Ühe tähtpäeva tutvustamise ajakava kestab kokku 2,5 tundi.

Igal juhul on rahvakalender ammendamatu võimaluste allikas ning eriliselt värvikas võimalus oma turismiettevõtte tähelepanuväärseks muutmiseks. Mall Hiiemäe sõnul võib rahvakalendrist saada järjest mõjukam visiitkaart ja eksponeerimisvahend.

Mõned näited kevadsuviste tähtpäevade aegsetest tegevustest Lõuna-Eestis:

- ☞ Urbepäeval äratati magajaid, kellel löödi mõni hoop pajuurbadega. Selline löömine andis löödavale jõudu, virkust ja tervist. (Nõo)
- ☞ Kes urbepühäl kõige varem üles sai, see hakkas teisi magajaid üles vitsutama, et siis kõik ikka virgad oleksid. (Urvaste)
- ☞ Lihavõttehommikul vitsutati üksteist pajuurbadega okstega ja üteldi: Palju hanesid, palju mune,

palju kanu, palju kiiku, palju pulmi (Räpina).

- ☺☺ Lihavõttepühadel viidi pajuurvad tuppa vaasi ja ka haudadele. (Tartu-Maarja)
- ☺☺ Lihavõtte-, munade- ehk ülestõusmispühadel toodi tuppa pajuurbi. Kellel need oksad võsusiid hakkasid ajama, sellel pidi sel aastal hea õnn olema. (Anseküla)
- ☺☺ Lihavõtte reedel pandi uibupuule mõrsja rõivad ümber ja ehitud veel muidu ka. Usuti, et siis kannavad õunapuud paremini õunu. (Hargla)
- ☺☺ Kui suurel neljapäeval vereva riide õunapuule laotad, siis kasvavad sellel õunapuud punased õunad. (Võnnu)
- ☺☺ Kui suurel reedel ja neljapäeval enne päikesetõusu valgete riietega õunapuud raputada, siis pidi saama palju õuna. (Tavastu)
- ☺☺ Suurel reedel ei tohi puid raiuda, siis teeb väik palju paha. (Vändra).
- ☺☺ Pääle palmipuudepüha tõusevad puud ellu, sellepärast ei tohi pärast seda enne hagu teha kui mihklipäeva järele, millal puud on uuesti elususe kaotanud. (Otepää)
- ☺☺ Jüripäeval ei tohi puid raiuda, aeda teha ega parandada, muidu tuleb hunt läbi aia.
- ☺☺ Suuri puid on kasulik istutada just jüripäeval, siis lähevad need hästi kasvama. (Helme)
- ☺☺ Saunavihtade valmistamine kas enne jaanipäeva või just heinamaarjapäeval (2.juuli) ja saunas vihtumine. Enne jaanipäeva tehtud vihal on üheksa rohtu sees, aga hilisemal ajal tehtud üheksa ohtu. (Kolga-Jaani)

Valik aastaringi tähtpäevi ja kombeid, mille sisu ja tähendus ning tegevuse viisid tuleb selgitada igaühel ise!

Aastavahetus, näärid: ennustamine, keelud, toidud (näärileib), näärikuusk, nääriehted, näärivana, maskeeritud tegelased (näärisokk, -karu, aga ka kurg, hani ja karu, hobune), laulmine, laulu- ja osavusmängud jm.

Küünlapäev, küünlamarjapäev ka pudrupäev (Lääne-Eestis) - 2. veebruar: rituaalsed toidud, puna joomine Lääne-, Lõuna-Eestis ja saartel, küünalde valmistamine ja põletamine jm.

Vastlapäev (lihaheite-, pudrupäev Lõuna-Eestis, liugupäev Kirde-Eestis) – (liikuv püha) 8. veebruar ... 7. märts: toidud, vastlavurr, ennustamine, Lääne-Eestis kada ajamine ehk õlenuku viimine perest peresse, *vastla* kottiajamine, vastlalaulud ja mängud, liulaskmine, jääkarusselli ehitamine jm.

Tuhkapäev (tuhapäev, vastlapäevale ehk lihaheitele järgnev kolmapäev) – (liikuv püha, 40 päeva enne ülestõusmispühi): toidud, tuhkapoisi või –tüdruku tegemine jm.

Urbepäev (palmipuudepüha) – (liikuv püha, pühapäev nädal enne lihavõtteid): pajuokste koju toomine ja nendega urbimine varahommikul, setodel ja Kagu-Eestis kiikumine ja *tsõõtamine* jm.

Maarjapäev, ka paastumaarja-, punamaarja- ja Lõuna-Eestis kapsamaarjapäev - 25. märts: tavandi- toidud, ennete jälgimine või ennustamine, metsiku (maakuninga) tegemine Lääne-Eesti rannikul, kiikumine rehe all, linnupette võtmine, päikesemängu jälgimine päikesetõusul jm.

Lihavõtted (muna- ehk ülestõusmis-, kiige-, kevadpühad – (liikuv püha) 22. märts ... 26. aprill: rituaalsed toidud, munade värvimine ja koksimine ja/või veeretamine jm.

Jüripäev – 23. aprill: Kirde-Eestis eriline naistepüha ja lüpsikute turrutamine, ennete jälgimine, nimepäev, jürituli, karjamaagia, hobustepüha jm.

Maipüha – 1. mai: maituli.

Nelipühad (suviste-, kiige-, kasepühad) – (liikuvad pühad, seitsmes pühapäev pärast lihavõtteid) **10. mai ... 14. juuni:** peopäev, tavanditoidud, kaskede või kaseokste koju toomine ja nendega ruumide kaunistamine, piirkonniti munade värvimine, laupäevane saunaskäimine, kiikumine, tantsimine, laulmine ja naljatamine, mõnel pool tuletegemine jm.

Jaanipäev – 24. juuni: jaanituli, nimepäev, tavanditoidud, kaskede koju toomine, kiikumine, laulumängud, jaanilaulud, pillimäng, tants, muistendid, inimsaatuse ennustamine jm.

Lauritsapäev – 10. august: tavanditoidud, legend pühast Laurensiusest, uskumused tulest jm.

Mihklipäev – 29. september: tavanditoidud, nimepäev, mihklilaat, mihklituli ja laulmine-tantsimine selle ümber jm.

Toomapäev – 21. detsember: tavanditoidud, Tahma-Tooma valmistamine ja majast välja kihutamine ning teiste ukse taha sokutamine, Toomaste ringikäimine ja õlu maitsmine Saaremaal jm.

Jõulud – 24. detsember – 6. jaanuar: ruumide kaunistamine (jõuluõled, -heinad, -kroon, -kräss, -lilled, -kuusk, punutised, õlekujud), maskeerimine ja rollimäng (jõuluhani, -kurg, -sokk, -karu jm loomad), jõulupoisid (loomamaskide kandjad) Lääne-Eestis ja Saaremaal, kröstoslaavitajad Setomaal, looma- ja inimkujude valmistamine, maagilised tavad, ennustamine, mõistatamine, tavanditoidud, jõululaulud ja –mängud, laulumängud jm.

Ka **pööripäevade** tähistamine tervikuna on samuti iidne ja sügava kosmilise tähendusega komme, mida on hea pidada ka turismiettevõtetes. Pööripäevade tähistamine on igati mõistetav kõigile rahvastele ning ka linnainimestele.

4. Pärimuslikud pulmad

Konsultant Piret Õunapuu

Pärimuslike pulmade pidamine seto või kihnu, viru või viru kombestiku järgi on taasiseseisvunud Eestis tasapisi hoogu võtnud. Teadmine aga oma pulmakombestiku eripärast on ammugi hääbunud. Mehelemineku- ja naisevõtuealistel noortel ning tegelikult ka pulmade korraldajatel puudub praktiliselt igasugune teadmine eesti pulmade üldisest ning paikkondlikest eripäradest. Pärimuslike pulmade pidamise järjepidevus on säilinud vaid Kihnus. Setodel on olemas teadmine, mis, miks ja kuidas. Mujal teatakse vaid üksikuid kombeid.

☺ Pärimuspulm Angla Tuulikutes, autor Sigrid Osa

Abiellumine on endiselt üheks tähtsündmuseks inimese elus ning selle pidamiseks otsitakse kauneid kohti, nagu talukompleks looduskeskonnas. Tänapäeval läbiviidavatel pulmadel võidakse kasutada valikuliselt mõnda pulmakommet või tava. Pulmade pidamine turismiettevõttes, eriti turismitalus, on tänapäeval üsna levinud ning seal peetakse ka traditsioonilisel kombestikul põhinevaid pulmi, nagu Soera Talumuuseum, kus on peetud mitmeid pärimuslike osaga pulmi. Sel juhul jälgitakse vanu hiiu pulma söökide tavasid ja kombeid (seotakse punaseid linte, tõstetakse pruut tema uude suguseltsi jms). Aga üldiselt oo-

tab see valdkond taasavastamist ning kasutusele võtmist. Tavaliselt on turismitalud peopidamise paiga, toitlustuse ja majutuse pakkujaks. Vanad traditsioonilised kombed ja tavad pakuvad pulmade pidamiseks rohkesti seni väga vähe kasutatud väarikaid pruutpaari tulevast elu toetavaid võimalusi.

Peamiseks pärimuslike pulmade pidamise eelduseks on pulmaliste, eelkõige pruutpaari, huvi ja hea tahtmine ning asjatundliku pulmaisa olemasolu. Miks mitte pidada sellises talus ka nn mängu- või näidispulmi! Iseküsimuseks on aga, kas turismiettevõtetest endist võiks saada pärimuslike pulmade korralduse pakkuja, mis eeldab sügavat teadmist pulmakombestikust, koostööd pulmapillimeeste ja asjatundlike pulmaisadega. Hetkel on selliseid asjatundjaid vaid üksikud. Eesti Rahvuslik Folkloorinõukogu valmistab ette 2-aastast pulmakombestiku kooli, mis alustab tegevust 2015. aastal.

Kokkuvõtvalt pärimuslike pulmade kombestikust ja tavadest

☺☺ Pulmarongi takistus Võrumaal, autor Margus Mets

On soovitatav:

- ☺☺ kasutada kodukandi kihelkonna tavasid ja kombeid, võimalusel ka pulmalaule ja pillimuusikat;
- ☺☺ rahvarõivaste kasutamisel lähtuda taas kodukandi kihelkonnas levinud rõivastest ning nende kandmise tavadest;
- ☺☺ vajaliku teave olemasolul lähtuda ka ajastust, kust üks või teine komme pärineb.

Ei ole soovitatav ehk on sobimatu eri paikkondade kommete valimatu ja segiläbi ühendamine. Pulmakombestiku uurija Ülo Tedre järgi on meie vana pulmakombestiku eesmärgiks toetada abiellujaid, kindlustada

neile edu ja õnne, aga mitte neid kahjustada või kurvastada ja seda tuleks arvestada ka vanade tavade kasutamisel tänapäeval.

Ta arvab, et peaaegu kõiki vanu tavasid on võimalik elustada ja kasutada ning soovitab elustada kombeid, mis aitavad rõhutada abiellumise pidulikkust ja tähtsust, näit:

- ☺☺ Pruudipärja mahamängimine;
- ☺☺ Tanutamine, rõhutamaks mõrsja väärikust ja tähtsust uues, abielunaise seisuses;
- ☺☺ Tanutamisega peaks seostuma põlletamine ja põlle lappimine. Viimase elustamiseks on vaja lahti saada eelarvamusest, et pulmalised peavad kaasa tooma kingitusi. Mõnikord on noorpaarile meelepärasem ja sobivam saada kingitus rahas.
- ☺☺ Elustamist vääriksid vanad kombed, milles avaldub hool mõrsja eest: mõrsja tõstmised, piiramised, kandmised. (Tedre, Ülo: 7)

☺☺ Seto pulmade tutvustamine,
autor Renee Altrou

Üldiselt eesti pulmakombestikust

Eesti pärimuslikud pulmad toimusid eranditult sügistalvel; mida lähemal tänapäevale, seda enam nihkusid pulmad kevadsuvisele ajale üldiselt pigem sügistalvel ja neid peeti 2-3 päeva. Pulmad on pärimuslik abielusõlmimispidustus kohustusliku rituaaliga, mis varieerus sõltuvalt ajast ja maakohast. Erinevates paikkondades on erinevad kombed, mis muutusid aja jooksul: osa kombeid jäeti unarusse ja võeti kasutusele ka uusi kombeid. Uuematest kommetest on teada näit Kibe! hüüdmine 20. sajandi algusest ja pruudipärja mahamängimine (päribneb saksa folkloorist, rahvusvaheliselt sai tuntuks tänu Weberi ooperile „Nõidkütt“) jpm.

Traditsioonilises pulmatseremoonias on mõrjsa ja peig formaalsed peategelased. Peategelasteks on isamees ja kaasanaine. Isamees on peiupoolsete pulmaliste esindaja, vanem abielus mees. Partneriks on isamehel mõrsjapoolsete pulmaliste esindaja kaasanaine ehk kõrvatsinaine, vanem abielus olev naine. Isamehe abilisteks on peiupoisid: vallalised noormehed. Mõrjsa lähemasse saatjaskonda kuuluvad pruut-tüdrukud ja pruudivend (ligem sugulane, vallaline noormees), ühtlasi on nad kaasanaise abilised. Pruudivend ehk veli on juhtiv tegelane mängudes ja pulmanaljades. Velje ülesandeks on ka pruudi varastamine, kui peiupoiss unustab valvsuse. Mõõgaema (isamehe naine) oli pruudiotsija ja mõnel juhul ka tanutaja. Eriline koht on pulmades nii peiupoolsetel kui pruudipoolsetel esindajatel – pulmalaulikutel mitmete tähtsate pulmatseremooniate juhtidena. Samuti on väga tähtis isik pulmapillimees.

Eesti pulmadele on iseloomulik kaheotsaga pulm ehk pulmade pidamine nii neuu kui peiu kodus. Turismitalus seda paraku teha ei saa. Seega tuleb otsida teisi lahendusi. Pulmad on ulatuslik siirderiitus, mida täiendavad õnne ja viljakust taotlevad ning õnnetust vältivad maagilised toimingud. Pulmad algasid tavaliselt pühapäeval abiellujate sõiduga - koos või eraldi - kirikusse laulatusse koos obligatoorsete saatjatega.

Pärast laulatust pöördusid kumbki oma koju. Koju saabunud peiu läks saatjatega (isamees, peiupoisid, isamehe abikaasa) mõrsjakoju mõrsjale järele. Rituaali esimene järk oligi saajarongi saabumine mõrsjakoju ja selle vastuvõtmine. Teiseks oli peidetud mõrjsa nõudmine või otsimine ja leidmine. Sellega on seotud ka ebamõrjsa komme, kus mõrjsa pähe pakuti kedagi muud, pruut-tüdrukuid kui ka naiseks riietatud meest või noorukiks riietatud vana naist. Kui mõrjsa leitud, järgnes sellele esimene ühine söömaaeg. Noorpaar pidi sööma ühisest nõust ja kinnastatud käsi. Kinnastatud käsi seetõttu, et kaitsta ennast kurja eest – pruut on õrn ja haavatav ülemineku siirde ajal. Varem oli ka nägu samal põhjusel kaetud uju või linikuga ja seda kuni tanutamiseni. Lauast lahkudes jätsid pulmalised taldrikute alla raha – kingituseks kokale. Komme pruudi-peiu suuandmisega viina magusaks teha on hilisem (Kibe! Kibe!). Kogu pulma ajal seisis laual päts leiba, mida keegi ei puudutanud, et kindlustada noorpaarile küllust. Söömisele järgnes mõrjsa lahkumine vanemate kodunt.

Omaette tuleb nimetada pulmasõitu, kus esineb mitmeid takistusi.

Järgnes mõrjsa vastuvõtmine peiukodus. Oluline järk oli uue kodu tutvustamine, mida tegi tavaliselt ämm. Pruut pidi igale tutvustatud – näidatud kohale (ahi, kaev jne) andma kingiks vöö või paela. Edasi tuleb mõrsjapoolsete pulmaliste esindus mõrsjat taga nõudma (kombed ja laulud on analoogilised kahe varasema lõiguga pulmadest: peiupoolsete saabumise ja mõrjsa nõudmisega). Pruudile pandi sülle poisslaps, kellele too andis kindad või sukad, see oli sigivust taotlev komme. Hilja õhtul viidi noorpaar magama.

Oluline oli tanutamine, millega tegelikult sõlmiti abielu, ja sellega kaasnev *põlletamine* ning *põlle lappimine*. Need toimusid kihelkonniti kord mõrjsa-, kord peiukodus. Tanutajaks on üldiselt peiu ema. Tanutamise ajal pidi noorik nutma, et mitte nutta pärastises elus. Tanutamine on pruudile naise peakatte pähe panemine ja pulmade keskne rituaal. Selles on ongi kogu pulmade tähendus. Nii saadi abielunaiseks, mitte kirikus jah-sõna öeldes. See toiming oli püha ja salajane. Seda ei tehtud kogu pulmarahva ees, vaid kusagil

kõrvalises kohas kas aidas või tagakambris. Üleminekul vallalise seisusest teise abielunaise seisusesse oli pruut eriti haavatav. Tavaliselt istusid tanutamise ajal pruut ja peigmees kõrvuti. Tihti oli peigmees teinud pruudile ise tooli. Rahva tõekspidamistes muutus mõrsja abielunaiseks pärast tanutamist. Esimene pulmapäev lõppes noorpaari tseremoniaalse magamaviimisega. Noorpaar äratati hommikul laulu, pillimängu või lihtsalt huikamise ja lärmiga.

Igat järku saatsid vastavad tavad ja rohked laulud. Nii peiu- kui pruudipoolsed pulmalaulikud kommenteerisid, õpetasid, kiitsid või laitsid nii pruutpaari kui pulmalisi ja seda ikka vastastikku lauldes ning üksteist üle trumbates.

Pulmade teist ja kolmandat päeva sisustasid pulmanaljad ja pulmasõidud. Viimase päeva keskne sündmus oli veimevaka jagamine. Pruut hakkas valmistama veimevaka ehk omapoolseid kingitusi (kindad, sokid, vööd jms) peigmehe sugulastele ja pulmategelastele juba lapsepõlves. Veimede jagamisel oli algselt nii maagiline kui sotsiaalne eesmärk: hea läbisaamine tulevase mehe ja tema sugukonnaga. Ülemaailmselt tuttav rahakorjamise komme on lauapühkimine. Pärast söömist jätsid pulmalised taldriku alla või heitsid lauale peenraha. Pulmade lõpp tehti teatavaks kas lõputoidu või eriliste märguannetega nagu väljast seinalle koputamine, pöranda pühkimine vms. Kombekas oli lahkuda, kui lõpumärgid olid antud.

Pulmi pingestas võistlus:

- ☞ saajarahva ja vakarahva vahel,
- ☞ kutsutud ja kutsumata külaliste vahel.

Kutsumata külalised ehk *kontuõõrad* pidid teadma oma kohta ja õigusi. Pulma minnes võeti kaasa söögi-joogikraami. Külaühiskonna vastastikune abistamine ilmnas ka rahaannetustes mitmel puhul, sh pulmanaljades (pulmasaun, -tohter, -hani jms). Kohati järgnesid pulmadele veel järelpulmad

Pillimängu on pulmas kasutatud nii rituaalsel kui ka meelelahutuslikul eesmärgil. Pulmapillina mäletati veel ka 20. sajandi 30. aastatel eelkõige torupilli, kuigi sel ajal kasutati peamiselt viiulit ja lõõtsa. Liikumised pilli saatel olid: pruudi toomine pärast *ülesleidmist* aidast tuppa söögilaua taha, supikatta õuekõõgist tuppa toomine, linutama viimine ja tagasi toomine jm. Kõikidel puhkudel mängiti sama lugu, mida nimetati *Saajalaul* või *Pruudilugu* või *Pulmamarss*. Sama meloodiat kasutati ka muudes situatsioonides kui oli võimalus pilli saatel teed käia.

(Kont-Rahtola, A. <http://www.folklore.ee/tagused/nr49/kont-rahtola.pdf>)

Valikut programmistest pulmalugudest saab kuulata: Eesti rahvamuusika antoloogia. Koostanud H. Tampere, E. Tampere, O. Kõiva. Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 3. Tartu 2003. 3 CD-d ja tekstivihik.

Mõned pulmakombestiku näiteid

Siin on ära toodud mõned ülal pool nimetaud pulmakombestiku kirjeldused, mida on kasutatud tänapäeva pärimuslikes pulmades. Allikas: Ülo Tedre koostatud pulmakombestiku sõnastik <http://www.folklore.ee/tagused/nr1/ajumeh.htm>.

Pulma jala alla panemine, ka pulma sisse saatmine - (Torma, Äksi, Puhja, Põlva, Helme, Kolga-Jaani, Karula, Räpina) saabunud külalistele - enne rituaale ja söömist – pakub raudkäsi alkoholi (pulmajalg on viin). Samal ajal jagavad peiupoolsed laulikud kaasa toodud leiba *kaaskavatska* pulmarahvale. Selle eest nõutakse mõrsjale kingitusi (kindaid, säärepaelu jms). Kui kinke antakse vähe, siis tehakse etteheiteid

mõrsjale, et ta pole külarahvale meele järgi olnud.

Piiramine - peamiselt pulmakommetes esinev tava, teatavast tegelasest või tegelastest kõige kurja eemalepeletamine tema piiramisega, so kolmekordse ümberkäimisega, ka siin oli piirajal käes mingi maagilise võimega ese (õllekann, mõök, piits); peiupoiss piiras saajarongi, isamees ja peiupoissid piirasid mõrsjat.

Mõrsja otsimine 1 (Jõhvi, Haljala, Emmaste, Tõstamaa, Audru, Vändra, Kolga-Jaani, Kursi, Palamuse, Kodavere): esimesel pulmapäeval sauna, aita, elutuppa vaipade alla varjunud mõrsja otsimine saajarahva esindajate (möögaema ja saajanaised) poolt; leitud mõrsjale pandi vastavate sõnadega (oma lehmake, võõras kelluke) kee kaela ja viidi peiu kõrvale lauda istuma.

Mõrsja otsimine 2 - (Rapla, Märjamaa, Kullamaa, Vigala, Martna, Pärnu-Jaagupi, Vändra, Karksi, Sangaste): mõrsja äratundmine saajarahva esindajate (peiu isamees) poolt - mõrsja oli koos 1 kuni 3 neiuga (mõrsja-sõsaraga) kõrvu, kõigil lina üle laotatud, et ainult jalad paistsid; äratundmiseks liigutas mõrsja jalgu või sõrmi (vale valik põhjustas pilkeid ja naeru, mis oli asjaosalistele ebameeldiv) - see on juba tõsisest rituaalist mänguliseks muutunud tava, samm edasi ongi ebamõrsja pakkumine.

Tanutamine, Põhja-Eestis linutamine – pulma kui siirderiituse tipphetk – mõrsja varustamine naisele tunnuslike riideesemetega, sellega muutus mõrsja noorikuks (kelleks jäi kuni esimese lapse või esimese poja sünnini). Tanutamine toimus kas mõrsjakodus (Lääne-Eesti), aga enamasti ikka peiukodus, enamasti pulmaliste eest varjul (alles hilisemas kihistuses, kus tava rituaalsust hakkab asendama mängulisus, tehakse seda avalikult, pulmaliste juuresolekul), mõrsja istus kas peiu kõrval või üksi (veimekirstul), tanu pandi pähe kolmel korral (tanu raputas maha mõrsja ise või lükkas peiupoiss möögaga), enne pähepanemist andis tanutaja (tanuga) löögi mõrsja põsele; tanutamist saatsid nn tanutamissõnad. Tanutamisele järgnes kohe põlletamine (enamasti ongi tanutamise all mõeldud nii tanu pähe asetamist kui ka põlle ettesidumist). Tanu oli abielunaise tunnus, tüdruk ei tohtinud tanu kanda (lapsega tüdruk tanutati vanemate naiste poolt mõnitaval moel).

Linutamine 1 - (Vaivara, Jõhvi, Iisaku, Lüganeuse, Kadrina, Viru-Nigula, Rakvere, Simuna, Väike-Maarja, Ambla, Järva-Madise, Koeru, Peetri, Türi, Kuusalu, Jõelähtme, Kose, Juuru, Risti, Vigala, Põltsamaa, Kursi) pulmakomme, mõrsja tanutamine, tanutavad peiu ema (Jõelähtme), pruudiveli (Peetri), isamehe naine (Iisaku, Simuna, Kadrina, Väike-Maarja), kaasanaine (Juuru); kohati (Iisaku, Simuna, Kadrina, Juuru) tähendab see ühte aegu tanu pähepanemist ja perenaise põlle ettesidumist; kohati (Kose, Väike-Maarja, Türi) seostub see ka põlletamisega. Tanu pähe panemist saatis kindel vormel: *Unesta uni, mälesta mälu, pea noormies mieles*.

Linutamine 2 - Lõuna-Eestis üldiselt tuntud tava viinapudeliga mööda küla linu, heinu, õlgi, põhku (uue- mal ajal ka toidukraami) korjata; kes tuli kerjama - see tavaliselt ei saanud midagi, kes tuli pudeliga ja pakkus suutäie - sellele midagi ikka anti (vrd viinutama).

Linutamine 3 - külaseppade tava käia viinapudeliga oma aastapalka kogumas, seletuseks märgitakse, et kokkulepitud palga (vili jne) sai sepp igal juhul, kui ta aga käis palka pudeliga kogumas, võis ta saada kokkulepitust mõnevõrra rohkem (Võnnu, Räpina).

Tanutamissõnad - loits, mis lausuti mõrsja tanutamisel: *Pea tanu peas, pea tanu peas / unuta uni, mäleta mälu / ää jättig mehe külje alla!* (Muhu); *Unusta uni, mäleta mälu, pea mees meeles!* (Põhja-Eesti); *Unusta uni, tuleta tuli, pea meeles mehe kalts!* (Lõuna-Eesti).

Põlletamine - tavapärane põlle mõrsjale ettesidumine, järgnes reeglina tanutamisele ja moodustas sellega koos siirderiituse välise, nähtava külje. Põlletamine on küll laialdaselt tuntud, kuid ei ole pulmariituse vältimatu osa (kohati seda kommet ei peetud, kohati tehti seda enne tanutamist, isegi mõrsjakodus ja

enne kirikusse sõitmist; teisel on see seotud mõrsja ehtimisega ja veimevaka jagamisega). Peiu ostetud põlle etteseadjaks oli reeglina pruudivend või veli, kohati ka peiupoiss ja kõrvane. Nagu tanu pähe, nii sobitati ka põlle ette kolmel korral. Kui algselt tõsine, maagilise sisuga tava muutus mänguliseks naljatluseks, siis suurenes ka sobituste arv. Lõpuks leiti siiski õige koht ja põll seoti ette: tanutatud ja põlletatud mõrsjast sai noorik (seda ta oli esimese lapse resp. esimese poja sündimiseni). Põlletamisele järgnes tavaliselt kohe põlle paikamine.

Põlle paikamine - (Rapla, Vigala, Karuse, Tõstamaa, Audru, Tarvastu, Maarja-Magdaleena, Võnnu, Puhja, Räpina) järgnes kohe põlletamisele, kui noorikule oli põll ette seotud, algas kohe hädaldamine, et «peigmees on ostnud katkise põlle», et «põll on katki», «põll tahab paikamist»; pulmalisi toodi - paarishaaval - nooriku juurde ja neiuveli näitas piitsavarrega, kus on auk ~augud põlles, augud tuli lappida, selleks sündis hõbe-, mitte vaskraha (Maarja-Magdaleena), hiljem juba paberraha. Esimeseks paikajaks on peigmees, siis tulevad pulmalised paaris; kohati on esimesteks paikajateks peiupoisid. Põhja-Eestis tuntum tava näikse üks vanemaid rahakogumise kombeid, on sellisena segunenud teiste, hilisemate rahakogumistega (näit Tõstamaal mõrsja tantsitamisega - pärast tantsu pidi tantsitaja «põlle paikama»; Tarvastus kogus nooriku põllega raha vanem naisterahvas, kõrvane jm).

Põlleraha - (Audru, Tarvastu, Palamuse, Sangaste) algselt omaette tava - koguda noorikule põlle ostmiseks raha - segunes hiljem laiemalt tuntud põllepaikamisega; kogujaks oli tavaliselt üks mõrsja sugulastest, kes ää lõuamiis; normiks olnud rubla igalt pulmaliselt.

Nooriku tantsitamine - tantsitati noorikut, s o pärast tanutamist, esimesena tavaliselt raudkäsi, siis peigmees, siis peiupoisid, siis teised pulmavõõrad (mitte enam kui 7-8 inimest); nooriku tantsitamine oli kohati (Simuna, Väike-Maarja, Koeru, Hanila, Noarootsi, Pühalepa, Karja, Kihelkonna, Jaani, Põide, Põltsamaa, Kursi) tasuline - tantsija pidi andma raha kas otse mõrsjale, panema nooriku ees olevale taldrükule või viskama kannu, millega talle juua pakuti; esimesele tantsitajale - v a isamees ja peigmees - või viimasele nn lõhkitantsitajale on noorik kohati (Muhu, Tõstamaa, Pärnu-Jaagupi, Pärnu, Saarde, Halliste, Paistu, Sangaste, Urvaste) kinkinud kindad (vöö, taskuräti). Algselt olnud see muistne viljakus- ja sigivusrituaal. Esimene tantsitaja on olnud ka peiu sugulane, kes saab selle eest paari kindaid.

Kokkuvõte

Pärimuskultuur turismiettevõttes pole enam võõras nähtus. Tehtud on esimesed sammud, aga alati ja kõikjal pole veel tagatud teadlik lähenemine. On veel palju juhuslikku ning pealispindset. Mõnikord ei eristata enda väljamõeldist kohalikust pärimusest, ei osata seda leida ega kasutada või ei vaevutagi seda tegema. Turismiettevõtted, kes on osanud ja suutnud kaasata kohalikku eripärast kultuuri oma ettevõtte eriilmelisemaks muutmisel, paistavad ka silma. Tihti on need ettevõtjad ise põlised selle kandi elanikud ning tõelised kultuurikandjad.

Eks igaüks kasutab just seda osa pärimusest, mis on just sellele turismiettevõttele sobiv ja lähedane, aga oluline on teada, mida täpselt ja kuidas tehakse ning antakse seda teada ka oma külalistele.

Kultuuripärand on tõusnud Euroopas esile olulise ressursina piirkondliku arengu edendamisel: piirkondliku identiteedi kandjana ja piirkondliku majanduse mootorina (turism, kohalikud traditsioonilised tooted jne). Miks on minevikupärand nii populaarseks muutunud? Vastuseks pakutakse prioriteetide muutmist: selleks ei ole enam üksnes intensiivtootmisele keskendunud põllumajandus, vaid ka loodushoid, turism, maastike hooldamine ja kogukondade tugevdamine. (Traditsioonilised... 2008: 21) Sellist lähene-mist nimetatakse regionalismiks. Aga võimalik on ka teistsugune tõlgendus: niinimetatud kaubastamise protsessi võib võtta muutusena, mis põhineb oskustele, nähtustele või kohtadele uudse tähenduse and-misel, olemasolevate kultuurielementide ümbermõtestamisel ja uue ressursina kasutusele võtmisel. (Samas 22)

Teemakeskkondade ehitamisest on saanud Ka regionaalsete brändide kujundamise tunnustatud osa, mis võib väljenduda ka talumuuseumide rajamises. (Traditsioonilised... 2008:19)

Hea on kui toimib kohalik ja regionaalne koostöö rahvuslike tähtpäevade tähistamisel ja muude sünd-muste korraldamisel kohalike folkloorigruppide, käsitöölise, talude, toidutootjate vahel. Igati sobiv on kasutada oma pärimust komplekselt ehk võimalusel tutvustada turismitalud eri liike: laul, tants, pillimäng, kombid, tavad, käsitöö jne.

Enamasti on turismiettevõttes tehtav pärimuse taaskasutusele võtmine suuresti sekundaarfolkloor ehk arhiivide, kirjanduse, ekspertide abil taasavastatud selle paikkonnale omane pärimuskultuur: tähtpäevade ja pühade tähistamine, taluelu taasloomine, käsitöö eri liikide taasavastamine ning kasutusele võtmine, ümbritseva looduskeskkonna ning looduslike pühapaikade väljaselgitamine ning põhjalikult läbimõeldud tutvustamine, kohaliku toidu ja kaasaegsete maitsete segamine jms. Pärimuse loomulikuks rakendamiseks on abiks oma isiklik pärimusteadlikkus, aga kindlasti ka kohalikud pärimuskandjad, folkloristid, etno-graafid, ajaloolased jt pärimuskultuuriga tegelejad. Vanasõna Pöidest ütleb, et *Täna samm, homme teine!*

☺☺ Soera Talumuuseumi perenaine Õie Laksberg tutvustab hiiu pärimust, autor Mati Karukäpp

Käsiraamatus nimetatud turismiettevõtted

Angla Tuulikud: www.anglatuulik.eu

Arma Ratsatalu: www.armaratsatalu.ee

Avinurme Puiduait: www.puiduait.ee

Iisaka lambakasvatus- ja –käsitöötalud: www.iisakatalu.ee

Jõeveere turismitalu muuseum: http://eestimaablogi.blogspot.com/2011/08/blog-post_5583.html

Kallaste Turismitalu: www.kallastetalu.ee

Kilplaste teemapark: www.kilplased.ee

Kõrvemaa Matka- ja Turismikeskus: www.korvemaa.ee

Lõnga-Liisu töötuba: www.longaliisu.ee

Rabav Matkakodu: www.rabav.ee

Raudsilla matkakompleks: www.raudsilla.ee

Soera Talumuuseum: www.soeratalumuuseum.eu

Taevaskoja Salamaa: www.salamaa.eu

Tihuse Hobuturismitalu: www.tihuse.ee

Allikad

1. Arukask, Madis. Pärimuslik ja kaasaegne, oma ja võõras Eesti kultuuris:
<http://maatundmine.estinst.ee/kohad/annemagi/oma-ja-vooras/>
2. Eesti rahvamänge, 2007 (uustrükk). Koostaja Kalamees, Aleksander. AS Ajakirjade Kirjastus
3. Eesti rahvamuusika antoloogia. Koostanud H. Tampere, E. Tampere, O. Kõiva. Helisalvestusi Eesti Rahvaluule Arhiivist 3. Tartu 2003. 3 CD-d ja tekstivihik.
4. Elamusmajanduse mõiste ja arenguvõimalused Eestis. 2013. Koostaja Kultuuriministeerium
5. Hiimäe, Mall. 2010. Pühad ja argised ajad rahvakalendris. Tallinn Varrak, Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
6. Honko, Lauri. 1998. Folklooriprotsess. – Mäetagused 6. Eesti Keele Instituut, Eesti Rahvaluule Arhiiv
7. Kont-Rahtola, Anneli. Pulmad ja muusika:
<http://www.folklore.ee/tagused/nr49/kont-rahtola.pdf>
8. Eesti Rahvakalender I. 1970. Koostaja Lätt, Selma. ENSV Teaduste Akadeemia, Fr.R.Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum. Tallinn Eesti Raamat
9. Eesti Rahvakalender II. 1981. Koostaja Hiimäe, Mall. ENSV Teaduste Akadeemia, Fr.R.Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum. Tallinn Eesti Raamat
10. Eesti Rahvakalender III. 1984. Koostaja Hiimäe, Mall. ENSV Teaduste Akadeemia, Fr.R.Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum. Tallinn Eesti Raamat
11. Eesti Rahvakalender IV. 1985. Koostaja Hiimäe, Mall. ENSV Teaduste Akadeemia, Fr.R.Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum. Tallinn Eesti Raamat
12. Eesti Rahvakalender V. 1991. Koostaja Hiimäe, Mall. Eesti Teaduste Akadeemia, Fr.R.Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum. Tallinn Eesti Raamat
13. Eesti Rahvakalender VI. 1994. Koostaja Hiimäe, Mall. Eesti Teaduste Akadeemia, Fr.R.Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum. Tallinn Eesti Raamat
14. Eesti Rahvakalender VII. 1995. Koostaja Hiimäe, Mall. Eesti Teaduste Akadeemia, Kirjandusmuuseum. Tallinn Eesti Raamat
15. Eesti Rahvakalender VIII. 1999. Koostaja Hiimäe, Mall. Eesti Kirjandusmuuseum. Tallinn Eesti Raamat
16. Eesti Rahvakalender: <http://www.folklore.ee/Berta/kalender.php#jaanuar>
17. Eesti rahvakalender, laulud: <http://www.folklore.ee/Berta/kalender.php#jaanuar>
18. Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse. 2007. Koost Kaasik, Ahto ja Valk, Heiki. Maavalla Koda, Tartu Ülikool, Õpetatud Eesti Selts
19. Pulmasõnastik. Koostaja Ülo Tedre: <http://www.folklore.ee/tagused/nr1/ajumeh.htm> ja
<http://www.folklore.ee/tagused/nr11/pulm.htm>
20. Tedre, Ülo. 1973. Eesti pulmad. Tallinn, Eesti Raamat
21. Traditsioonilised puutöö- ja ehitusoskused Viljandimaal 2008. Koostaja Priit-Kalev Parts. TÜ Viljandi Kultuuriakadeemia

Lisa 1: Kihelkondade loetelu

Virumaa

Haljala, Iisaku, Jõhvi, Kadrina, Lüganuse, Narva linn, Rakvere kihelkond, Rakvere linn, Simuna, Vaivara, Viru-Jaagupi, Väike-Maarja, Viru-Nigula

Järvamaa

Ambla, Anna, Järva-Jaani, Järva-Madise, Koeru, Paide kihelkond, Peetri, Türi kihelkond

Harjumaa

Hageri, Harju-Jaani, Harju-Madise, Juuru, Jõelähtme, Jüri, Keila, Kose, Kuusalu, Nissi, Rapla, Risti, Tallinna linn

Läänemaa

Emmaste, Hanila, Haapsalu linn, Kirbla, Karuse, Kullamaa, Käina, Lihula, Lääne-Nigula, Martna, Mihkli, Märjamaa, Noarootsi, Pühalepa, Reigi, Ridala, Varbla, Vigala, Hiiumaa

Saaremaa

Anseküla, Jaani, Jämaja, Kaarma, Kihelkonna, Kuressaare linn, Karja, Kärla, Muhu, Mustjala, Püha, Pöide, Valjala

Pärnumaa

Audru, Halliste, Häädemeeste, Kihnu, Karksi, Pärnu-Jaagupi, Pärnu linn, Pärnu kihelkond, Saarde, Tori, Tõstamaa, Vändra

Viljandimaa

Helme, Kolga-Jaani, Köpu, Pilistvere, Põltsamaa, Paistu, Suure-Jaani, Tarvastu, Viljandi kihelkond, Viljandi linn

Tartumaa

Kambja, Kodavere, Kursi, Laiuse, Maarja-Magdaleena, Nõo, Otepää, Palamuse, Puhja, Rannu, Rõngu, Sangaste, Tartu-Maarja, Torma, Tartu linn, Võnnu, Äksi

Võrumaa

Hargla, Kanepi, Karula, Põlva, Rõuge, Räpina, Urvaste, Vastseliina, Võru linn

Setomaa

Lisa 2: Valik rahvajutte ja muistendeid

Hundiks muutunud mees

ERA II 24O, 115 (11) < Põlva khk., Kioma v., Väike-Singa t. < Setu, Laaserova m. - Adele Mitta, Tartu II Gümnaasiumi õpilane < R. Johanson, 42 a. (1939) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, parandas Mare Kalda

Vastseliina vallas sündinud lugu, mida R. Johanson vanaema ise olevat näinud.

Üks mees olevat R. Johanson vanaemale rääkinud, et ta 7 aastat hundiks olnud. Hundiks muutunud ta ühe varguse pärast. Kord olevat ta vooris olnud ja Holstre kõrtsi juures ühe lätlase kindad ära varastanud. Too lätlane olevat sellest aga teada saanud ning varga hundiks moondanud. Hundiks moondatud mees jooksnud kohe metsa ning olevat sääl siis vahete vahel külas lambaid murdmas käinud. Vabal ajal maganud ta Vastseliina Juudakunnu metsas vaarika põõsa all. Kord juhtunud ta talvel metsas puuraiujate juurde, kes einetanud parajasti. Siis olevat üks puuraiujaist ka temale noa otsas leiba pakkunud, mille ta kärmesti vastu võtnud. Pärast leiva söömist muutunud ta kohe jälle inimeseks. Kuna saba olevatki talle alles jäänud ning rahvas kutsunud teda sellest saadik hannaga Andreseks.

Navi järve tekkest

E 964/5 < Põlva khk., Navi k. - Joosep Melzov (1892) Sisestas USN, kontrollis ja redigeeris Mare Kõiva 2005

Jõgedest on Võhandu ja Isknä. Järvedest on Vagola ja Tammula ja Albri, Kogre, Pütal, Loosu ja Navi järv.

Navi järvest on rahva suus järgmine jutt. Melza ja Zopa küla vahel on lage nurm, mille keskkohal kruusiauk on. Selle kruusiaugu kohal olla enne kirik olnud. Sõdade ajal on rahvas kirikutornist kella maha toonud ja Navi järve, mis Zopa küla all, ära peitnud. Igale suure püha keskööl olla ta oma healt vagaselt kuulda annud. Sest ajast aga, kui teda taga otsitud ja pootshaak külge puutunud, annud ta oma viimase kõla, kadunud ära ja ei kuuluta sest ajast enam oma healt.

Järvele olla aga sellest kellast see omadus jäänud, et ta ühtegi elulist oma sisse ei sureta, ta on püha. Kahel pool kallastel elavad perekad külad, aga uppumine on teadmata, nii kaugele kui mäletus ulatab. Et kirikut olnud oleks, ei ole tunda, et aga järve kaldal (kruusiaugust mõni vagu maad) kalmed või matmise koht on, on kindel, sest ülesküändmisel tuleb igal aastal hulka surnuluid nähtavale, mis aga aasta aastalt vähenevad. Ühelt kohalt tuli kaevamisel pott, kus tuhk sees oli, iluste nähtavale, mis aga külgepuutumisel rusuks langes. Järve õhtapoolsel kaldal oli hilja aega veel tapuaed, kuhu esivanemad igast uudseviljast ja -lihast jne ohvreid viinud, mis nüüd põlluks on küntud

Muinasjutt

E 79973/4 < Põlva khk., Peri v., Rosma k. - M. Torop, Tartu Poeglaste Güm. õpil. < Samuel Torop, 42 a. (1932) Sisestas Pille Parder 2003, kontrollis Luule Krikmann 2005, parandas Eva-Kait Kärblane 2005

Elas kord pühamees, kes oli Vastse-Koiola mõisas magasiaida kirjutaja. Sellele mehele oli sündides juba üks käetark ette kuulutanud, et ta saab tonti näha, sellepärast kandis ta alati kadajakeppi kaas. (Kadajamarjadel on ristid otsas ja vanarahvas arvab, et tont kardab kadajakeppi.)

Kord öösel, kui mees oli tulnud kirjutamast ja mõisa taga oleva metsa juure oli jõudnud, löönud talle hirm südamesse, kuid sellegipärast läinud ta edasi. Metsa sees oli väike Mõre järv ja järves linavaotused. Jõudes vaotuse juure, näinud mees, et linavaotus liigub üles ja alla. Peagi kerkinud vaotusest välja suur pika kaelaga tont ja hakanud mehe poole tulema. Mees hakanud lapeldes minema, et vari oleks väike ja tont varju sisse ei saaks pugeda, sest siis saab ta inimesest võimu üle. Mees oli lugenud lakkamatult issameiet ja laulnud kirikulaule ning varsti jäänud tont temast maha ja mees läinud rõõmsalt koju.

Uss kaelahelmeks

E 5042/3 (7) < Põlva khk. - Johan Keerd (1894) Sisestas Pille Parder 2003, kontrollis ja redigeeris Mare Kõiva 2005

Üttel tütrekkul olnu vanast väega suur himu kallit kaalahelmi, a ei olõ kostki tuu tarbis rahha saanu, tuupärast naanu ega pühapäiv juttusõ aigu mõtsa marjo otsma käüma. Käänu niiviisi joba mitu hääd pühapäiva, mara müünu är ja olnu tuud muudo jo õigõ pallo rahha käeh, pia nii pallo, ku helme masnuva, nii pallo ol-nuki viil puudus, ku üte pühapääva koratusist iks oll saanu ja lännu tuupreäst jälki üttel pühapääval mõtsa vai suuhu marjo otsma. Korano säääl õigo virgastõ, nii tulnu üts vana hall miis mano ja küsünü: «Hää lats, mis saa siin kah pühapäävah juttusõ aigu tiid?» Tütrek üttelnu: «Näet eski, et ma marjo korja.» Vanamiis küsünü jäl: «Mis sa naade marjoga tiit, et sa näid õkva juttusõ aigo korjat?» Tütrek kostnu vasta: «Ma müü mara är, et rahha saasi.» Vanamiis küsünü jälki: «Mis sa siis rahaga tiit, et saa teda niiviisi ahnitsõt?» Tütrek üttelnu vanalõ mehele: «Mul um väega himo kallit kaalahelmi, nii kui mõnõl rikkal tütrekul umma, tuu tarbis um mullõ rahha vaaja.»

Vanamiis üttelnu tuu pääle: «Ku sul nii suur himo kaalahelmi um ja sa tuu pääle ega pühapäävah juttusõ aigo piat marjo korjama tulõma, tuuperäst kingi ma sullõ ütte kalli helme, mida sa äripäävah a pühapäävah, üüse ja päiva, kottoh ja kerkoh piat kaalas kanma.» Võtnu siilo alt üte kõgõ uma eloiä suurõ kirivä hussi välla, pannu tütrekulõ ümbre kaala ja kaonu esi sinna samma är. Tütrek lännu kodo, huss kaala ümbre, mõnõ tahtnuva küll är võtta, a ei olõ saanu inne kiaki võtta, ku tütrek är koolnu, siis kaonu uss ka kaala ümbrelt är.

Kui Mooste mehed nägid kuradit

ERA II 241, 148 (16) < Põlva khk., Ahja v., Valgesoo k., Uuepuiga t. < Põlva khk., Mooste v., Mooste m. - Heldor Tõlgu, Vastse-Kuuste algkooli õpilane < Kristjan Kuusik, 50 a. (1939) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2002, redigeeris Mare Kalda

Kord olnud Mooste mõisa karjamehed kuskil pidul. Säääl võtnud mehed tublisti napsi ja pääd läinud mees- tel päris soojaks. Hilja õhtul hakanud mehed koju mõisa poole tulema. Mõisasse jõudes läinud mehed kohe vaatama, kas kari on ilusasti laudas. Kohkumine olnud aga suur, sest joogitõrre juures olnud mingi elukas. Mehed vaadanud seda elukat ammulisui. Kuid siis hakanud see elukas kasvama. Kasvanud viimaks suuremaks kui nuumhärj. Seda nähes heitunud mehed koledasti ja vaadanud, et aga laudast välja saanud.

Näkikivi

ERA II 241, 155/6 (24) < Põlva khk., Ahja v., Valgesoo k., Järvemäe t. - Heldor Tõlgu, Vastse-Kuuste algkooli õpilane < Samuel Kollsaar, 55 a. (1939) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, redigeeris Mare Kalda

Valgesoo külas Järvemäe talu ligidal jões on suur kivi, mida kutsutakse Näkikiviks. Kord olnud Järvemäe talus karjapoiss, kes alati karjaga jõe ääres olles kivi lähedal supelnud. Kui ühel hommikul poiss karjaga jälle jõe äärde läinud, siis istunud kivil pikkade juustega naisterahvas. Poiss ajanud loomad ruttu kaugemale ja koju tulles seletanud lugu ka teistele. Poiss läinud lõunavaheajal jälle suplema sinna kivi juurde ja enam teda tagasi ei tulnudki. Nii jäigi poiss kaotsi sinna kivi juurde ja hakati seda kivi kutsuma Näkikiviks.

Tondilugu

ERA II 241, 168/9 (46) < Põlva khk., Vastse-Kuuste v., Visse k., Veerma t. < Põlva khk., Mammaste k. - Heldor Tõlgu, Vastse-Kuuste algkooli õpilane < Jaan Kahar, 42 a. (1939) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2002, redigeeris Mare Kalda

Ühel ilusal päeval läinud üks lesknaine Haavasaare talu kohale Ahja jõe äärsele raiesmikule maasikaid korjama. Korjanud niikaua, kuni korv peaaegu täis saanud. Äkki aga tulnud jõe äärest imelik elukas: üks jalg olnud nagu hobusel, teine aga justkui koeral. Sabaga olnud teisel taga. Lesknaine ehmunud väga. Tont ei olevat teinud muud midagi, kui kutsunud teda alla koopasse, lubades selle eest maksa. Lesknaine saanud aru, et vanatont tahab ta hinge. Ta hakanud riste ette tegema ja posima. Kohe kadunud tont ja naine hakanud koju minema. Pärast karjapoisid näinud paes hobuse jälge ja praegugi on niisugune kujutus sääl näha.

Vanatonti aga pole sääl pärast enam keegi näinud. Kõneldakse, et sääl olnud vanatondil ka kulda. See olevat veel praegugi sääl alles, kuid sügavasse orgu ära peidetud.

Lutsu järve teke

ERA II 244, 634/6 (2) < Põlva khk., Peri v., Lutsu k., Metsa t. - Elli Puura, Partsi algkooli õpilane < Jaan Laur, 79 a. (1939) Sisestas Eva-Kait Kärblane 2001, kollatsioneeris Anne Kaaber, redigeeris Mare Kalda

Vanaisa loomadele käske jagades kannud alati valitsuskeppi kaasas. See olnud (arvamata) väga suur. Kepi kuju olnud peaaegu mõõga sarnane, kuid väga krobelik ja naelu ning oksi otsast otsani täis.

Kord laupäeva hommikul läinud ta jälle loomadele käske andma, et nad kaevaksid siia metsade keskele järve.

Nädala tööst olnud ta aga väsinud ja nii siis juhtunudki, et Vanaisal kukkunud see hiiglaslik kepp, mille ülemine ots lõhkunud pilvi, käest ja just sinna kohta kukkus ülemine ots, kuhu kavatseti järve kaevata. Metsad ja mäed kõikusid sellest pörutusest ja isegi põrgu kaljused seinad kõikusid, nii et Vanatühi maa peale ruttas vaatama, mis seal juhtunud on. Näinud aga Vanaisa keppi oma katuse kohal, päästis ta kõik põrgujõud lahti, et vajutada Vanaisa keppi põrgusse ja seda igavesti sinna jätta. Vanaisa, märganud aga põrguliste paha nõu, pannud põrgulised põrgusse vangi ja jättis nad sinna igavesti. (Sellepärast ei olnudki Lutsu külas tonte.) Valitsuskeppi üles tõstes nägi Vanaisa mustavat sügavikku. Nii tekkiski Lutsu järv ja selle ümber ilus org. Mõne aasta eest on aga ta hävinud, kadunud. Ainult niit oja ja palju põhjatuid allikaid tähistavad seda kohta.

Suur-Taevaskoda

Taevaskoda, Suur- /Põlva khk/ - Valgesoo kl lõunapiiril Ahja jõe parem kõrge liivakivikaljuga kallas; see on poolkumer ja hääl kajab sellelt hästi vastu, millest on nähtavasti tekkinudki Taevaskoja nimi /E 52952/. Chr.Kelch oma Liivimaa kroonikas, hiljem ka Pabst /Inland,1857,44/ on nimetanud teda Vana-Taevaskojaks (Wanna taiwas kodda); Kaljus, veepinnast mitme jala kõrgusel, olnud lõhe, millest inimene vaevalt läbi mahtunud /Inland,1857,46/; sissekäigust viinud tee tuppa ja kolme kambrisse /Inland,1857,44/. Vanasti on Taevaskotta ohvreid viidud /RKM II 208,317/, Taevaskoja mäel asundu vanasti ka kirik /EKLA AAS St.-ar.38,2/, mis aga hiljem märke vajunud. Mõned pidanud kõrget kallast ohvrikohaks ja all jões asuvat kaunis suurt, ümmargust kivi endiseks ohvrikiviks, mis ülalt kaldalt jõkke kukkunud; õhtuti istuvat sellel kivil näkineid ja siluvat kuldkammiga juukseid. Kalju vahelt immitsevaist allikaist on silma arstimiseks vett toodud. - Vanal ajal olnud Suur-Taevaskoda suvistepühade ajal ja jaanipäeval kuulsaks rahvakogunemiskohaks /459/. Õige vanasti olnud Suur-Taevaskoja kalju varjus sõjanõupidamise koht, jões asuval suurel kivil asunud kõneleja ning juht; kivil toodud ka ohvrit ja tehtud nõidumist; kaljudel ja teistel kõrgetel küngastel olnud sellal vahid väljas, kes takistanud kõrvaliste inimeste pääsemist koosolekukohale /J.Vahtra, A.Ivask. Taevaskoda ja Valgemetsa, Trt.,1940/. Suure kivi tekkimise kohta on mitu muistendit: 1) Kord hiilunud vaenlase salakuulaja kalju varjus mööda jõesängi koosolekukoha poole, kuid valvuri pilgust või noolest tabatuna muutunud ta silmapilkselt suureks kiviks jões; 2) kivi on muistne kuulus nõid, kes pidanud nõidumisel alati nina vees hoidma, mis muidu hirmus kuumaks ja pikaks olevat läinud; et aga muiste jões palju suuri vähke elutsenud, haaranud üks selliseid hiiglasti nõia ninast kinni ja pigistanud nii armutult, et nõid suure valuga kogemata enese vähi asemel kiviks nõidunud /do/. Vanasti, veel Põhja-sõja ajal, olnud Taevaskoja kaljus pelgukoobastik, mis aga nüüd sisse langenud; arvatud, et need koopad tsaar Ivan Vassiljevitsi ajal ehitatud /M.J.Eisen. Eesti Kirjandus,1916,295/6/. 19.sajandi lõpul on neis koopais käinud mitu Valgesoo küla elanikku (Kure, S.Kolsar): pärast paarimeetrilist kitsast käiku tulnud vastu mitu toasuurust kambrit, mehed pole aga pimeduse tõttu julenud enam kaugemale tungida /101/. Kord leitud siit vanad raudteljed, pjad, kolmjalad jm rauast esemed, millised Ahja mõisnik v.Brasch lasknud mõisa viia /EVR 34,100/. - Vanarahva arvates viivat siit koobastest edasi kolm salakäiku, üks neist Himmastesse, teine Riiga ja kolmas koguni Kiievisse /126/. Kord saatnud karjalapsed oina koopasse, see aga tulnud välja Väike-Taevaskojast, pea verine; arvatud, et Vanapagan oina pea ära söönud /EKRK I 28,151/2/. Üldiselt on koobastikku kardetud, kuna arvatud seal olevat kuradite asupaiga /H II 33,318/. Kord julgenud siiski üks poiss, köis ümber keha, alla laskuda, kus jõudnud majani, milles laua taga kaks mustas riides saksa kirjutanud; poiss tõmmanud köit, hakatud teda välja tõmbama, kuid saksad visanud köie otsa musta kera ja jätanud poisi alla /H II 33,318/. Teinekord laskunud keegi tüdruk kinniseotud vööga koopasse, kui aga vöö pärast tagasi tõmmatud, olnud selle otsas verine seapea /EVR 34,99/100/. Kord jälle lasknud karjased oina nõöriga koopasse; varsti tundnud nad väikest rapsatust, tõmmanud nõöri tagasi, mille otsas olnud ainult oina pea /ERA II 241,48/9/. Mõnede arvates elutsenud koopas madu /do/. - Ühel jaaniöööl otsustanud kaks noormeest Taevaskoja kalju sisse hästi suurelt oma nimed kraapida. Üks noormees sidunud endale köie ümber, kuna teine jäänud köit hoidma. Korraga muutunud köis raskeks, nii et teine noormees pole seda enam jõudnud hoida, sidunud kiiruga köie otsa ümber puu ning jooksnud koju. Teisel hommikul vaatama minnes leitud köie otsast verine härja pea /J.Vahtra, A.Ivask/. Jüriöööl olevat kalju all kuulda kangaste kudumise klobinat /EKRK I 28,151/2/. - Kaljut nimet. ka Taevamägi /292; EKLA AAS St.-ar.38,2/, Suurkalju.

